

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI` XALI`Q BİLİMLENDİRİW
MİNİSTRLİGİ

A`jiniyaz ati`ndag`i` No`kis ma`mleketlik pedagogikali`q instituti`

Qaraqalpaq tili kafedrası`

Qaraqalpaq tili ha`m a`debiyati` fakul`tetinin`

IV kurs studenti İbraymova Nargizani`n`

PİTKERİW QA`NİGELİK JUMI`SI`

TEMA: Ko`rkem shi`g`armalarda wo`zlestirmelerdin` qollani`li`wi`
(İ.Yusupov shi`g`armalari` mi`sali`nda)

İlimiy basshi`:

doc. A.Pirniyazova

filologiya ilimlerinin` kandidati`

NO`KIS – 2016

Jaqlawg`a ruxsat berildi:

Fakultet dekani`:	E.Allanazarov
Kafedra basli`g`i`:	A.Pirniyazova
İlimiy basshi`:	A.Pirniyazova

TEMA: Ko`rkem shi`g`armalarda wo`zlestirmelerdin`
qollani`li`wi` (İ.Yusupov shi`g`armalari` mi`sali`nda)

Pitkeriw qa`nigelik jumi`si`n jazi`wshi` İbraymova Nargiza

Ma`mleketlik attestaciya komissiyasi`ni`n` qarari`:

TEMA: «Ko`rkem shi`g`armalarda wo`zlestirmelerdin`
qollani`li`wi`» pitkeriw qa`nigelik jumi`si`na «____» bahasi`
qoyi`lsi`n.

MAK basli`g`i`: _____

MAK ag`zalari`: _____

KO`RKEM SHI`G`ARMALARDA

WO`ZLESTIRMELERDIN` QOLLANI`LI`WI`

Jumi`sti`n` uli`wma si`patlamasi`

Kirisiw

I bap. Qaraqalpaq tilinde wo`zge til birlikleri

1. Ko`rkem shi`g`armalarda arab, parsi` wo`zlestirmeleri;
2. Qaraqalpaq tiline rus tilinen ha`m wol arqali` basqa tillerden kirgen wo`zlestirmeler;

II bap. I.Yusupov shi`g`armalari`nda wo`zge til birliklerinin` stil`lik qollani`li` wo`zgeshelikleri

1. Wo`zge til birliklerinin` personaj xarakterine, tiline qaray qollani`li`wi`
2. Wo`zge til birliklerinin` personajdi`n` milliy til wo`zgesheligine baylani`sli` qollani`li`wi`
3. Avtor tilinde waqi`yag`a baylani`sli` ekzotizmlerdin` qollani`li`wi`
4. Wo`zge til birliklerinin` ko`rkem shi`g`armada ekspressiv ma`ni beriw ushi`n qollani`li`wi`

Juwmaq

Paydalani`lg`an a`debiyatlar

Jumi`sti`n` uli`wma si`patlamasi`

**Temani`n` aktualli`g`i`:** Qaraqalpaq tilindegi wo`zlestirmelerdi ha`m wolardi`n` rawajlani`w jollari`n, stil`lik qollani`li`w wo`zgesheliklerin u`yreniw yeke de izertlewdi talap yetetug`i`n ma`selelerdin` biri. A`sirese, ha`zirgi qaraqalpaq a`debiy tilinde wo`zlestirmelerdin` kelip kiriw jag`daylari`n, wolardi`n` qaraqalpaq tilin` so`zlik qori`nan wori`n ali`p uli`wma xali`qli`q qabi`llawshi`li`qqa iye boli`p engiziliwin, woni` u`yreniw, stil`lik jaqtan ko`rkem shi`g`armalarda qollani`li`wi`n ko`rsetip beriw – bul wog`ada aktual` ma`selelerdin` biri.

Jumi`sti`n` maqseti ha`m wazi`ypalari`: Ha`zirgi qaraqalpaq a`debiy tilin teren` biliw ushi`n tildin` shi`g`i`si` boyi`nsha qatlamlari`n, woni`n` rawajlani`w tariyxı` boyi`nsha wo`z pikir ha`m usi`ni`slari`mi`zdi` so`z yetiwden ibarat.

**Jumi`sti`n` ilimiy jan`ali`g`i`:** Qaraqalpaq tilin` leksikalı`q qatlami` boyi`nsha ilimiy miynetlerden, ta`jiriybelerden paydalana woti`ri`p, qaraqalpaq tilindegi wo`zlestirmelerdin` kelip kiriw tariyxı`, wolardi`n` ko`rkem a`debiyatta, İ.Yusupov shi`g`armalari`nda qollani`li`w wo`zgeshelikleri ashi`p berildi.

**Jumi`sti`n` teoriyalı`q ha`m a`meliy a`hmiyeti:** Pitkeriw qa`nigelik jumi`sti`n` ayi`ri`m juwmaqlari`n keleshekte qaraqalpaq tili woqi`ti`wshi`lari`, pedagogikalı`q a`meliyat da`wirinde studentler metodikalı`q qollanba retinde paydalani`wi` mu`mkin.

İzertlew ob`ekti ha`m predmeti: Jumi`sti`n` izerlew ob`ekti yetip ha`zirgi qaraqalpaq a`debiy tilindegi wo`zlestirmeler ha`m wolardi`n` İ.Yusupov shi`g`armalari`nda qollani`li`wi` ali`ndi`.

İzertlew metodlari` ha`m usi`llari`: Sali`sti`rmali` metod basshi`li`qqa ali`ndi`.

Jumi`sti`n` quri`li`si` ha`m ta`rtibi: Jumi`s ko`lemi jag`i`nan betten, ta`rtibi jag`i`nan kirisiw, tiykarg`i` yeki baptan, juwmaq ha`m paydalang`an a`debiyatlardan ibarat.

KIRISIW

Qaraqalpaq til iliminde basqa tillerden awısqan leksikalıq birlikler qaraqalpaq tilinin sozlik qordan worın aliıp ulıwma xalıqlıq qabıllawshılıqqa iye bolıp ketken. Wolar tilimizde wo`zge til birlikleri sıpatında tani`ldi`.

Qaraqalpaq tilinin leksikasi`na arab tilinen sozler awızeke ha`m jazba tu`rde qon`si` xalıqlardıń tilleri arqalı, sonday-aq tikkeley awısti`.[6: 69-b.] N.A.Baskakov parsısha-tajikshe sozlerdin` qaraqalpaq tiline awısi`wi`n bi`lay jazadı: «Qaraqalpaq tilinin` leksikasi`n bahalawda qaraqalpaq tilinin` tolıq ma`nide ha`zirgi jasap turg`an aymag`ında, yag`ni`y Aral jag`asında birge qonıslasqan tu`rkiy ha`m iran qa`wimleri tillerinin` bir-birine jaqıń ta`siri jag`dayında qa`lipleskenin esapqa ali`w kerek». [3: 70-b.]

Haqıyqatında da arablar menen parsılardıń Wortı Aziya ha`m Qazaqstan aymag`ındaǵı ta`siri, arab, parsı ma`deniyatınıń yen jayıwı parsı tillerinen geypara tu`rkiy tillerge, sonıń ishinde qaraqalpaq tiline de ayırıń sozler menen terminlerdin` kelip kiriwine aliıp keldi. N.A.Baskakov tu`rkiy tilleri leksikasi`nıń yeski qatlami` ko`p sanlı tu`rkiy ha`m mongol tilleri ushıń wortaq leksikalıq qatlam yekenligin ko`rsetedi. Wolardıń mongolsha ha`m qaraqalpaqsha tu`rleri salıstırıladı da ma`nileri russha sıńarlari` menen tu`sindiriledi. Jumi`sta ha`zirgi qaraqalpaq tilinin` leksikasi`nda qıtay ha`m iran tilleri elementlerinin` worın alatug`ınlıǵı, wolardıń da tu`rkiy tillerinesoz au`ısi`u`di`n` da`slepki da`wirlerinde kelip kirgenligi ko`rsetiledi.

Usıni`n` menen birge arab ha`m parsı tillerinen awısqan sozlerdi ma`nilik xızmeti ko`z qarasınan qarap, wolardı tematikalıq jobada altı toparg`a ajıratadı: diniy ma`nige iye sozler, ilimiy terminologiya ha`m abstrakt tu`sinikler, ja`miyetlik-siyasiy terminologiya, wo`ndirislik-ekonomikalıq terminologiya, ku`ndelikli turmi`s leksikasi` ha`m abstrakt grammatikalıq ma`nige iye sozler. Jumi`stin` belgili bir bo`legi qaraqalpaq tiline rus tilinen ha`m wol arqalı awısqan internatsionallıq leksikag`a arnaladı. I.Yusupov rus ha`m internatsionallıq sıpatlamadag`ı

soʻzlerdinʼ basiʼm koʻpshiligi sonʼgʻiʼ daʼwirde awiʼsqaqlagʻiʼn daʼl miʼsallar menen koʻrsetip bergan.

Qaraqalpaq aʼdebiy tilininʼ woʻsip baratiʼrgʻan talaplariʼ tildinʼ leksikaliʼq quramiʼ boyiʼnsha ilimiy haʼm aʼmeliy jaqtan uʼlken aʼhiyetke iye maqalalardiʼ terenʼirek uʼyreniw zaʼruʼrligin tuwdiʼrdiʼ.

Qaraqalpaq tilininʼ leksikasiʼnda basqa tillerden awiʼsqaql soʻzlerdinʼ yenʼ uʼlken topardiʼ quraytugʻiʼn boʻlegi rus tilinen haʼm rus tili arqaliʼ basqa tillerden awiʼsqaql soʻzler menen terminlerden ibarat. Bul haqqiʼnda da ilimpazlar miynetlerinde atap woʻtedi. [3,6,10]

Ye.Berdimuratovtiʼnʼ «Haʼzirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya» miynetinde qaraqalpaq tili leksikasiʼniʼnʼ semasiologiyaliʼq ayiʼrmashiʼliʼqlariʼ, leksikaliʼq quramiʼ ilimiy koʻz qarastan analiz yetiledi. J. Shaʼmshetovtiʼnʼ «Qaraqalpaq tilindegi shiʼgʻiʼs tillerinen kirgen soʻzler tariyxiniʼn» atliʼ miynetinde qaraqalpaq tilininʼ soʻzlik quramiʼna shiʼgʻiʼs tillerine kirgen soʻzlerdinʼ tariyxiniʼ soʻz etiledi. Jumiʼsta arab woʻzlestirmelerininʼ qaraqalpaq tilininʼ soʻzlik quramiʼna kelip kiriw tariyxiniʼ, woʻzlesiw jollariʼ, qollaniʼliʼw jiyiligi, soʻzlik quramdagʻiʼ tutatugʻiʼn worniʼ, qollaniʼlatugʻiʼn tarawlariʼ, maʼnilik woʻzgeshelikleri, fonetikaliʼq haʼm morfologiyaliʼq siʼpatlamasiʼ terenʼirek izertlenedi.

Biz pitkeriw qaʼnigelik jumiʼsiʼmiʼzda ilimpazlardiʼnʼ usiʼ miynetlerine suʼyene wotiʼriʼp qaraqalpaq tilindegi woʻzlestirmelerdinʼ qalay kelip kirgenligin, soʻz woʻzlestiriwdinʼ lingvistikaliʼq tiykarlariʼn aniʼqlay wotiʼriʼp, woʻzlestirmelerdinʼ koʻrkem aʼdebiyatta qollaniʼliʼw woʻzgesheliklerin aniʼqlawdiʼ da maqset etip qoydiʼq. Biz qaraqalpaq aʼdebiyatiʼniʼnʼ koʻrnekli waʼkilleri I. Yusupov shiʼgʻarmalariʼnda qollaniʼlgʻan woʻzlestirmeler haʼm basqa til birliklerin qarap shiʼqtiʼq. Jaziwshilarimizdinʼ basqa til birliklerin qollangʻandagʻiʼ stillik sheberliklerin aniʼqladiʼq.

Qaysi` tildi ali`p qarasaq ta woni`n` so`zlik qurami`nda sol xali`qti`n` tariyxı`y turmi`si` dawami`nda basqa tillerden awi`sqa so`zlerdin` wori`n` alatug`i`nli`g`i` belgili.¹

Wo`zge til birlikleri qaraqalpaq tilinin` so`zlik qurami`nan wori`n` ali`p, uli`wma xali`qli`q qabi`llawshi`li`qqa iye yemes, so`zlik quramnan wori`n` almag`an wo`zge til birlikleri boli`p tabi`ladi`. Bul so`zler til iliminde varvarizmler dep ataladi`. Basqa tillerden kirgen so`zler sol tildin` leksikasi` ushi`n uli`wma jat sanaladi`. Biraq bul so`zler ko`rkem shi`g`armalardi`n` tilinde avtor ta`repinen belgili bir stil`lik maqsette. soni`n` menen birge ku`ndelikli awi`z eki so`ylew protsesinde belgili bir da`rejede qollani`wshi`li`qqa iye.

Ha`zirgi qaraqalpaq tilinin` leksikasi`ndag`i` wo`zlestirme so`zlerdin` ishinde rus tilinen kirgen so`zler u`lken topardi` quraydi`.

Biz qaraqalpaq tilinde ku`ndelikli qari`m-qatnas protsesinde, so`ylesiwlerde, soni`n` menen birge ko`rkem shi`g`armalardi`n` tilinde tilimizge sin`isip ketken wo`zge til birlikleri menen bir qatarda tilimizde uli`wma xali`qli`q qabi`llawshi`li`qqa iye yemes wo`zge til birliklerin de ushi`ratami`z.

Qaraqalpaq, til iliminde uli`wma xali`qli`q qabi`llawshi`li`qqa iye emes so`zlik quramg`a enbegen, biraq belgili bir maqsette awi`z eki so`ylewde ga`pke, jazba bayanlawda testke endirilgen basqa til elemenleri basqa tilden kirgen so`zler dep ataladi`².

Ko`rkem shi`g`armalarda wo`zge til birlikleri tilimizde qollani`li`p ju`rgen so`zlerdin` ma`nilerin anaw ya mi`naw da`rejede teren`irek etip jetkiziwde qollani`ladi`. Wo`zge til birliklerin ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde qollani`wda avtorda ayri`qsha bir sheberlik, uqi`pli`li`q boli`wi` kerek. Yeger wolay bolmag`an jag`dayda shi`g`armani`n` tilinde wori`nsi`zli`qlar ju`z beriwi mu`mkin.

Tildin` so`zlik qurami`nda, ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde wo`zge til birliklerinin` qollani`li`wi` ma`selesi arnawli` izertlewdi talap etedi.

¹ Бердимурато Е. Әдебий тилдің функционаллық стильлеринің раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. Н., 1973, 25 б.

Wo`zge til birliklerinin` ko`rkem a`debiyatta, qollani`li`w wo`zgesheligin u`yreniw a`meliy ha`m teoriyali`q a`hmiyetke iye. Bul bir ta`repten tildin` obrazli`li`q ko`rkemlik da`rejesin, tildin` estetikali`q xi`zmetin ani`qlawg`a mu`mkinshilik berse, ekinshi ta`repten a`debiyatti`n` iri wa`killeri – belgili jazı`wshi` ha`m shayı`rlardı`n` shı`g`armaları`ni`n` til ko`rkemligi, tilden paydalani`wdag`ı` jeke stilin, sheberligin ani`qlawg`a negiz boladı`. Usı` tiykardan bizin` pitkeriw jumi`si`mi`zdi`n` tiykarg`ı` maqseti - ha`zirgi qaraqalpaq poeziyası`ni`n` en` iri wa`kili, talantlı` shayı`r İ.Yusupov poeziyası`nda wo`zge til birliklerinin` qollani`li`w wo`zgesheliklerin analizlew.

İ.Yusupov wo`z shı`g`armaları`nda tilimizge sin`isip ketken wo`zlestirmeler menen bir qatarda, so`zlik quramnan wori`n almag`an wo`zge til birliklerin de sheberlik penen wori`nli` jerinde qollang`anı`n ko`remiz. Bul haqqı`nda professor. Q.Qurambaev, İ.Yusupovtı`n` tu`rkmen a`debiyatı` menen ma`deniyatı`na lirik qatnası`n ko`rsete woti`ri`p, «Gilemshi hayal haqqı`nda haqı`yqatlı`q» poeması`nda tu`rkmen tiline ta`n leksikali`q birlikler poemada milliy obraz jasawda wori`nli` qollani`lg`anı`n atap wo`tedi. «Bul poemada milliy kolorittin` jaqsi` berilgenligi avtordı`n` uti`sları`ni`n` biri lirik qaharmanlardı`n` is-ha`reketlerinde, so`zinde, da`stu`rge baylanı`sli` terminlerdi qollani`wda jergilikli milliy sharayatti`n` ruwxı` sezilip turadı`. Ayri`qsha teksttegi bas qaharmannı`n` tilinde «yash og`lan», «ba`ri dolan», «aydı`m», «doganı`m», «erse», «g`a`rdashi`m» si`yaqlı` tu`rkmen so`zlerinin` hası`l nusqası`nday duri`s ha`m tez-tez qollani`li`p turi`wi` wonı` milliy obraz si`patı`nda ko`z aldi`mi`zg`a keltiriwge imkaniyatı`n beredi» dep jazadı`³.

Professor Ye.Berdimuratov ko`rkem shı`g`armanı`n` tilinde basqa tilden kirgen so`zlerdin` stil`lik qollani`li`wi`n u`shke bo`lip qaraydı`.

1. Qon`si`las xalı`qlardı`n` turmi`si` su`wretlenetug`ı`n shı`g`armalarda, sonday-aq wolarg`a arnalg`an lirikali`q qosı`qları`nda ko`rkem so`z sheberi stil`lik

³ Курамбаев К. Кеўил кеўилден суў ишер. Н., 1991, 185-бет

jaqtan waqi`yag`a sa`ykes jergilikli koloritti an`lati`w maqsetinde basqa tilden kirgen so`zlerdi wo`z shi`g`armasi`nda paydalanadi`.

2. I.Yusupov anaw ya mi`naw personajdi`n` shi`g`armani`n` mazmuni`na sa`ykes wo`z tilinde qatnasi`p stil`lik maqsette ayri`qsha belgilep wo`tiwge baylani`sli` basqa til elementlerin qollanadi`.

3. Personajdi`n` tilindegi wo`zgeshelikti real` ko`rsetiw ushi`n basqa tilden kirgen so`zler su`wretlew qurali` si`pati`nda qollani`ladi`. Bul a`dette unamsi`z qaharmanlardi`n` tilinde ushi`rasadi`. Basqa tilden kirgen so`zlerdi paydalani`w arqali` jazi`wshi` anaw ya mi`naw unamsi`z qaharmanni`n` tilinde ko`rinetug`i`n xarakterli belgini atap wo`tedi⁴.

Professor A.Bekbergenov wo`zge til birliklerinin` ko`rkem shi`g`armalarda ha`r qi`yli` stilistikali`q maqsetlerde qollani`latug`i`ni`n atap wo`tedi:

1. Qaharmanlardi`n` tilinde wolardi`n` xarakteristikasi` ushi`n, wolardi`n` «sawatli`li`g`i`n» ko`rsetiw ushi`n qollani`ladi`.

2. Wo`zge til birlikleri geyde ayri`qsha ekspressiv ma`ni beriw ushi`n qollani`ladi`.

3. Fonetikali`q jaqtan wo`zgertilip, buzi`p qollani`lg`an so`zler a`debiy qaharmanni`n` rus tilin jaqsi` bilmeytug`i`ni`n yamasa bul so`zge duri`slap tu`sinbeytug`i`ni`n ko`rsetiw ushi`n paydalani`ladi`.

4. Basqa tilden kirgen so`zler sonday-aq ha`r qi`yli` xali`qlardi`n` turmi`si`n, u`rp-a`detlerin, til wo`zgesheliklerin ko`rsetetug`i`n ekzotikali`q leksikada ken`nen qollani`ladi`⁵.

Biz bul jumi`si`mi`zda tilshi ilimpazlardi`n` joqari`dag`i` pikirlerin basshi`li`qqa aldi`q.

⁴ Бердимуратов Е. Әдебий тилдің функциональлық стильлеринің раўажланыўы. Нөкіс, 1973, 190-бет

⁵ Бекбергенев А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкіс, 1990, 32-33-бет

I BAP

QARAQALPAQ TILINDE WO`ZGE TIL BIRLIKLARI

Biz qaraqalpaq tilinde ku`ndelikli qari`m-qatnas procesinde, so`ylesiwlerde, soni`n` menen birge ko`rkem a`debiy shi`g`armalardi`n` tilinde buri`nnan so`zlik qorg`a sin`isip ketken wo`zlestirmeler menen bir qatarda tilimizde uli`wma xali`qli`q qabi`llawshi`li`qqa iye emes wo`zge til birliklerin de ushi`ratami`z.

Qaraqalpaq til iliminde uli`wma xali`qli`q qabi`llawshi`li`qqa iye emes so`zlik quramg`a enbegen, biraq belgili bir maqsette, awi`z yeki so`ylesiwde, ga`pte, jazba bayanlawda, tekstke endirilgen basqa til elementleri basqa tilden kirgen so`zler dep ataladi` [8:173-198b.]. Ko`rkem shi`g`armalarda basqa tilden kirgen so`zler tilimizde qollani`li`p ju`rgen so`zlerdin` ma`nilerin anaw ya mi`naw da`rejede teren`irek etip jetkiziwde qollani`ladi`. Basqa tilden kirgen so`zler ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde qollani`wda avtor ayri`qsha bir sheberlik, uqi`pli`li`q boli`wi` kerek. Eger wolay bolmag`an jag`dayda, basqa tilden kirgen so`zler ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde qalay bolsa solay qollana bersek wonda shi`g`armani`n` tilinde belgili bir wori`nsi`zli`qlar, sa`tsizlikler ju`z beriwi mu`mkin.

Basqa tilden kirgen so`zler tilimizde, ko`rkem shi`g`armalari`mi`zdi`n` tilinde qollani`li`wi` tilshi ilimpazlari`mi`zdi`n` ta`repinen arnawli` tu`rde wo`z aldi`na izertlewdi talap etetug`i`n ti`n` ma`selelerdin` biri boli`p tabi`ladi`.

I.Yusupovti`n` shayi`rli`qti`n` sheber u`lgileri menen jazi`lg`an bir qansha poemalari` menen qosi`qlari`nda wo`zge til birikpelerinin` tilimizge sin`isip ketken formalari` menen birge tilimizge sin`ispegen, so`zlik fondtan wori`n almag`an basqa tilden kirgen so`zler wog`ada jiyi qollani`lg`anli`g`i`n ko`riwimizge boladi`. Bul jo`ninde tilshi ha`m a`debiyatshi` ilimpazlar kishigirim bolsa da wo`zlerinin` ilimiy miynetlerinde wori`nli` pikirler bildiredi.

Soni`n` menen birge I.Yusupovti`n` shi`g`armalari`nda wo`zge til elementleri (varvarizmler) jo`ninde ilimpaz Ka`rimbay Qurambaev «Kewil-

kewilden suw isher»... (1991) degen ilimiy izerlew jumi'si'nda İbrayi'm Yusupovti'n' tu'rkmen a'debiyati' ha'm ma'deniyati'na lirik qatnasi'n ko'rsete woti'ri'p «Gilemshi hayal haqqi'nda haqi'yqatli'q» poemasi'nda tu'rkmen tiline ta'n leksikali'q birlikler poemada milliy obraz jasawda wori'nli' qollani'lg'anli'g'i'n atap wo'tedi. «Gilemshi hayal haqqi'nda haqi'yqatli'q» poemasi'nda milliy kolorittin' jaqsi' berilgenligi avtordi'n' uti'slari'ni'n' biri. Lirik qahramanlardi'n' is-ha'reketinde, so'zinde, da'stu'rge baylani'sli' terminlerdi qollani'wda jergilikli milliy sharayatti'n' ruwxı' sezilip turadi'. Ayri'qsha, teksttegi bas qaharmanni'n' tilinde «yash og'lan», «ba'ri dolan», «aydi'm», «dogani'm», «erse», «ga'rdashi'm» si'yaqli' tu'rkmen so'zlerinin' hasi'l nusqasi'nday duri's ha'm tez-tez qollani'li'p turi'wi' woni' milliy obraz si'pati'nda ko'z aldi'mi'zg'a keltiriwge imkaniyati'n beredi» - deydi.[«Kewil kewilden suw isher» : 25]

Qaraqalpaq tilinde joqari'dag'i' tu'rkmen so'zleri basqa tilden kirgen so'zler dep ataladi'. Basqa tilden kirgen so'zler ko'rkem shi'g'armani'n' tilinde qollani'w ushi'n avtorda ayri'qsha sheberlik, tapqi'rli'q boli'wi' kerek. Wolay bolmag'anda wori'nsi'z qollani'lg'an wo'zge til elementleri shi'g'armani'n' ko'rkemligine kerı ta'sir tiygizetug'i'ni' so'zsiz» - dep ko'rsetedi. Ye.Berdimuratov «A'debiy tildin' funktsionalli'q stil'lerinin' rawajlani'wi' menen qaraqalpaq leksikasi'ni'n' rawajlani'wi'» degen miynetinde ha'm usi' miynetinde avtor ko'rkem shi'g'armani'n' tilinde basqa tilden kirgen so'zlerdin' stil'lik qollani'wi'n u'shke bo'lip qaraydi'.

1. Qon'si'las xali'qlardi'n' turmi'si'n suwretlenetug'i'n shi'g'armalarda, sonday-aq wolarg'a arnalg'an lirikali'q qosi'qlari'nda ko'rkem so'z sheberi stil'lik jaqtan waqi'yag'a sa'ykes jergilikli koloritti an'lati'w maqsetinde basqa tilden kirgen so'zlerdi wo'z so'zinde paydalanadi'» - deydi. Bug'an mi'sal retinde İ.Yusupovti'n' «Gilemshi hayal haqqi'nda haqi'yqatli'q» poemasi'nan:

Ba'lkı nasaz keler, ba'lkı saz keler,

Ba'lkı hawazi'mnan ba'ha'r, jaz keler,

Tek sin`lim qardashli`q kewlimdi uqsan`,

Soni`n` wo`zinen-aq mag`an ha`z keler, - degen

qatarlardag`i` «qardashli`q» so`zin atap ko`rsetedi. Poemada bunnan basqa da tu`rkmen so`zlerinin` jergilikli koloritti an`lati`wi` qollani`lg`anli`g`i`n` duri`s da`liylleydi. Ekinshiden: «Avtor anaw ya mi`naw personajdi`n` shi`g`armani`n` mazmuni`na sa`ykes wo`z tilinde qatnasi`p stil`lik maqsette ayri`qsha belgilep etiwge baylani`sli` basqa til elementlerin qollanadi`»-deydi.

Mi`salg`a: 1. Hey, yash og`lan beri dolan dog`ani`m

I`qlasi`n`a murad bolsi`n ber xabar...

2. Bizin` ishimizde jan`ag`i` Japar azerbayjan jigit edi. Wol tu`rgelip do`gerekke qarap turdi` da:

- Shox gezel – dedi wo`z tilinde. (M.Da`ribaev «Mi`n`lardi`n` biri») bul mi`sallardag`i` «dolan», «shox gezel» so`zlerin personajdi`n` wo`z tilinde qatnasi`n ko`rsetetug`i`n basqa tilden kirgen so`zler dep qaraydi`.

U`shinshiden: Personajdi`n` tilindegi wo`zgeshelikti real` ko`rsetiw ushi`n basqa tilden kirgen so`zler su`wretlew qurali` si`pati`nda qollani`ladi`. Bul a`dette unamsi`z qaharmanlardi`n` tilinde jiyi ushi`rasadi`. Basqa tilden kirgen so`zlerdi paydalani`w arqali` jazi`wshi` anaw ya mi`naw unamsi`z qaharmanni`n` tilinde, qatnasi`nda ko`rinetug`i`n xarakterli belgini atap wo`tedi» - deydi. Bug`an mi`sali` retinde:

1. Sdacha ma!

Dedi ol joldasi`ma,

Aqshani` ati`p urdi`,

Ta`rezini tarti`p urdi` (T.Jumamuratov «Bir du`kanshi` jo`ninde»).

2. Way, chort won`bag`an,

Sol ma kempir boli`p ko`ringen mag`an.

3. Vot-vot usi` so`zge qari`ydarman men.

Demek, jı`nayatlı` bul ushi`n a`ken`. («Aktrisanı`n` i`g`bali`»)

- degen mi`sallar arqalı` basqa tilden kirgen so`zlerdin` ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde personajdi`n` tilindegi wo`zgeshelikti real` ko`rsetiw maqsetinde qollanı`lı`wi`n duri`s atap wo`tedi.

Ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde basqa tilden kirgen so`zlerdin` stil`lik (uslubli`q) qollanı`lı`wi` jo`ninde qazaq tilshi ilimpazları`nan A`set Bolg`anbaev wo`zinin` «Qazaq tili leksikologiyası`» degen miynetinde qı`sqasha toqtap, wonda basqa tilden kirgen so`zlerdi qollanı`wdi`n` ha`r tu`rli jolları`n ani`qlap, qazaq xalqı`nı`n` belgili klassikleri Abay Qunanbaev, Aqan Seri shi`g`armaları`nan mi`sallar keltirip, wonda basqa tilden kirgen so`zlerdi qollanı`w wo`zgesheligine analiz jasaydı`. Bunda ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde basqa tilden kirgen so`zler birinshiden, belgili bir xalı`qti`n` shi`n wo`mirin, turmi`s-salti`n su`wretlep ko`rsetpekshi bolg`anda sol yeldin` milletlik wo`zgesheligin su`wretlew maqseti menen sanalı` tu`rde qollanı`ladi`» - deydi. Mi`salı`, nemets xalqı`nı`n` wo`mirin su`wretlegende frau, kuxen, kayzer si`yaqlı` so`zlerdi, frantsuz xalqı`nı`n` wo`mirin su`wretlegende madam, frank, mosve si`yaqlı` so`zlerdi, Orta Aziya xalı`qları`nı`n` turmi`si`n su`wretlegende parandja, chayxana, piala, ari`q si`yaqlı` so`zlerdi qollanı`w wori`nli` dep esaplaydı`. Ekinshiden, basqa tilden kirgen so`zler ti`n`lawshi`g`a ayri`qsha ta`sir ko`rsetip, ku`ldiriw ushi`n qollanı`ladi` deydi. Mi`salı`:

Qalqatay qara glaz eki ko`zin`,

Nikogda ne zabudu aytqan so`zin`,

Tretiy, vtoroylar toli`p jati`r,

Oylasam kak rodilsya senin` o`zin`?

(Aqan Seri)

U`shinshinshiden, basqa tildegi so`zlerdi so`zbe-so`z awdari`wg`a qı`yi`n bolg`an jag`adayda basqa tilden kirgen so`zler sol hali`nda hesh wo`zgerilmey qollanı`ladi`. Mi`salı`: Abay Qunanbaev shi`g`armaları`nda qazaq tiline yenbegen mi`naday rus tilindegi so`zler gezlesedi» - deydi: vizit, vinovat, obrazovanie,

uezdni`y, naznachenie, vpechatlitel`nost`, serdtsa, zanimaysya, pryamotoy, schet usi` si`yaqli` Abay shi`g`armalari`nda arab-parsi` tillerine ta`n so`z dizbekleri de sol turi`si`nda keltiriledi. Mi`sali`: a`g`la`mlang`an fig`li Xuda (Allani`n` salg`an xaqi`si`), adduniya maz ra`g`a`tul axiret (bul du`n`ya aqi`rettin` azi`g`i`) h.t.b.

To`rtinshiden «Basqa tilden kirgen so`zler geyde du`n`yadag`i` jag`i`msi`z tillerdi xali`qqa mazaq etiw ushi`n qollani`ladi`» - deydi. Mi`sal retinde:

«Napil tu`gil namazi`,
Ba`ri ko`lge ketedi,
«Eniatayi`na, qa`lqawsar»
Poshol do`rew ku`na`kar,
Ayag`i`n oylap aytqani`,
«A`ni-neni ko`lepter»(Abay)

degen kupletti quranni`n` en` an`sat bir awi`z so`zin yadlay almay, birewin ekinshisine bi`lg`ap, wo`z-wo`zinen ha`lek boli`p ju`rgen nadan baylardi` mi`sqi`llamaqshi` boladi`. Bundag`i` «anna tayna ka`lkawsar» degen so`zdin` arabsha «inna agtayna ka` a`lkawsar» (qawsar suwi`n sag`an beremiz) degen so`zin aytaman dep ayta almay a`bden buzg`an so`zi. «A`ni-neni ko`lepter» - degeni arabsha «inna, ma`nina` xual aptar» (olay bolmasa ba`rinen si`mpi`yi`p bos qalasan) so`zinin` burmalang`an formasi`. Bulardi`n` arasi`nda «poshol» so`zinin` ju`riwi birin ayti`p, ekinshisine ketip oti`rg`an qos nadanni`n` ha`reketlerin ko`rsetiw edi deydi [9:96-b.].

Wo`zge til birliklerin shi`g`armada ko`rkem a`debiyat stilinin` talaplari`na sa`ykes do`retiwshilik sheberlik penen stil`lik maqsette wo`z worni`nda paydalani`w g`ana a`debiy tildin` normalari` ko`z qarasi`nan wolardi` ni`zamli` qubi`li`s si`pati`nda bahalawg`a mu`mkinshilik beredi. Bul wo`zlestirmelerdi ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde bayanlaw usi`li` retinde qollani`wda avtorda u`lken do`retiwshilik, sheberlik boli`wi` kerek.

İbrayi`m Yusupovti`n` shi`g`armalari`nda wo`zlestirmeler bayanlang`an waqi`yag`a baylani`sli` shi`g`armada qatnasi`wshi` qaharmanni`n` xarakterin ashi`w, tilindegi o`zgeshelikti duri`s ko`rsetiw ushi`n qollani`ladi`.

«Aktrisanin` i`g`bali`» poemasi`ndag`i` Begdiyar ha`zir jasi`ri`ni`p ju`rgen dushpan, wol wo`zin qi`zi`l partizan dep ko`rsetpekshi boladi`. Al Ari`wxanni`n` so`zinde woni`n` sanasi`ndag`i` wo`zgeris bayqaladi`. Avtor rus tilindegi «A nu-ka», «kak» so`zlerin personaj Ari`wxanni`n` so`ylegen so`zinde qollanadi`:

Aha g`arri` sag`al, tu`stin` be qolg`a,
Dep, woni` a`kelip xali`qti`n` aldi`na,
Sotlayman, Sot ag`asi` wo`zim bolaman,
Jawdi`n` basi`na bir za`wlim salaman:
«A, nu-ka ayti`n`shi`, mi`naday waqta
Bolg`ansi`z g`oy baydikiinde qonaqta?»
«Menin` esim joq», «kak esin` jok?»
Al, mi`na ato`shkir ekinshi guwan`... [18:21-b.]

Bul so`zler poemada sol da`wirdegi turmi`sli`q waqi`yag`a baylani`sli` Ari`wxanni`n` xarakterindegi obrazli`-psixologiyali`q si`patlari`n konkret emotsional` ekspressiv formada ashi`p qo`rsetiw maqsetinde qollani`ladi`. Sebebi poemada Ari`wxanni`n` xarakterindegi bunday psixologiyali`q jag`daylar joqari`da aytqani`mi`zday-aq Ari`wxanni`n` jaslay Ja`leke baydikiinde toqalli`qta ju`rip ja`bir ko`riwinen, onnan qala berse Ja`lekenikine qonaqqa kelgen Begdiyardi`n` Ari`wxang`a qol sali`wi`nan kelip shi`g`adi`. Eger de Ari`wxanni`n` xarakterin konkret psixologiyali`q jag`daylari`na bola oni`n` tilindegi rus tiline ta`n so`zlerdi qollanbag`anda Ari`wxanni`n` sol sovet vlasti`n bekkemlew ha`m rawajlandi`ri`w da`wirindegi ruwxu`y du`n`yasi`, ishki jan sezimleri, jan`a zamang`a bola jan`a moral`di`n` qa`siyetleri toli`q ko`rkem tu`rde ashi`lmag`an bolar edi. Sonli`qtan da shayi`r «a nu-ka», «kak» so`zlerin Ari`wxanni`n` tilinde sum ha`m surqi`ya, iplas (si`patlari`nda) qa`siyetlerdi o`z boyi`na ja`mlegen Begdiyarg`a degen sheksiz i`zasi`n bildiriw maqsetinde qollanadi`.

«Aktrisanin` i`g`bali`» poemasi`nda varvarizmler unamsi`z qaharman Begdiyardi`n` tilinde de qollani`lg`an:

1. «Alag`ada sali`p, g`alawi`t berme,
Ha`zir oyi`n emes, gu`res qi`zbaqta
Sizler oynap ju`rsiz deydi awlaqta».
«Mag`an gu`r-res kerek, ponimaesh`» dep
Ten`seler ma`slikten ko`zi mo`ldirep [18:31-b].
2. Vot-vot usi` so`zge qari`ydarman men,
Demek, ji`nayatli` bul ushi`n a`ken`,
Qi`ri`q tuwar esabi`nan ji`yg`an du`n`yasi`n,
Ekinshiden, baydi`n` qa`yinatasi`... [18:48-b.]
3. Way, chort on`bag`an,
Sol ma kempir boli`p ko`ringen mag`an?
Shi`ni`nda o`zi de A`bdiramanni`n`
Ma`stani`n`nan kem emes [18:45-b].

Bul mi`sallardag`i` «ponimaesh`», «chort», «vot-vot» rus tilindegi so`zler poemada Begdiyardi`n` tilindegi xarakterli belgisin ko`rsetiw ha`m sol arqali` oni`n` unamsi`z obrazi`n` jasawda ayri`qsha a`hmiyetke iye boli`p esaplanadi`. Bunda «mag`an gu`r-res kerek, ponimaesh`» dep ma`slikten ko`zi mo`ldirep, ten`selip turg`an Begdiyar edi. ol A`bdiramandi` jazi`qsi`zdan-jazi`qsi`z jumi`stan bosatpaqshi` boladi`. Jumi`stan shi`g`ari`wg`a tiykarg`i` ba`nesi da`r`yani`n` suwi` tasi`p (degishi ali`p) orkestr du`ziw ushi`n Xiywadan a`kelingen saz-a`sbaqlari` turg`an jaydi` suw ali`p ketiwi boldi`. Bunday ta`biyg`i`y apatshi`li`qqa A`bdiraman ayi`pli` emes edi. Solay bolsa da o`zin qi`zi`l partizan, xali`qti`n` ma`pin ko`zdin` qarashi`g`i`nday qorg`awshi` adam si`pati`nda ko`rsetiw ushi`n usi`nday ha`reketlerdi isleydi, al so`ylegen so`zinde bolsa joqari`da ko`rip o`tkenimizdey birli-yari`m russha so`zlerdi qosi`p so`yleydi. A`sirese shi`g`armani`n` tilindegi «ponimaesh`» so`zi Begdiyardi`n` ma`s hali`ndag`i`

obrazi`n jasaw, so`ylew tilindegi konkret belgilerdi ko`rsetiwde og`ada ori`nli` qollani`lg`an.

Bul mi`sallarda basqa tilden kirgen so`zler «Aktrisanin` i`g`bali`» poemasi`ndag`i` unamsi`z qaharman Begdiyardi`n` so`ylew tilindegi si`yaqli`, Sh.Seytovti`n` «I`g`bal soqpaqlari`» romani`ndag`i` qaharman Muratti`n` obrazi`n jasawda, so`ylew tilindegi wo`zgeshelikti real` (ani`q) ko`rsetiw maqsetinde qollani`ladi`. Soni`n` menen birge ekinshi mi`saldagi` «i`slawshay» so`zi rus tilindegi «slushay» so`zinin` azi`-kem fonetikali`q o`zgeriske ushi`rap qollani`lg`an formasi` boli`p bul shi`g`armada personaj Muratti`n` rus tilindegi so`zlerdi duri`slap aytalmaytug`i`nli`g`i`n ya bolmasa ayta alsa da wo`zinshe erkinsip so`ylewinen derek beredi. Bul jerde mi`nani` da ayti`p wo`tiwimizge tuwra keledi. Romandag`i` «slushay» so`zinin` i`slushay boli`p qollani`li`wi` qaraqalpaq tilinde fonetikali`q jaqtan zan`li` qubi`li`s yag`ni`y so`z basi`nda bir neshe dawı`ssi`zdi`n` qatara keliwi qaraqalpaq tili ushi`n, uli`wma tu`rkiy taypadag`i` tiller ushi`n xarakterli emes. Sonli`qtan da rus tilindegi so`zlerdin` basi`nda qatara kelgen dawı`ssi`z so`zlerdin` arali`g`i`na epentezali`q dawı`sli`lardi`n` qosi`li`p ayti`li`wi` qaraqalpaq tili ushi`n zan`li` qubi`li`s boli`p esaplanadi`.

«Joldas mug`allim» poemasi`nda basqa tilden kirgen so`zlerdin` personaj tilinde qollani`li`wi` jo`ninde pikir ju`ritkenimizde poemani`n` tilinde rus tiline ta`n bolg`an leksikali`q birliklerinin` tilimizde (qaraqalpaq tilinde) sin`ispegen, so`zlik quramnan wori`n almag`an bir g`ana so`zdin` qollani`lg`anli`g`i`n ko`remiz. Bul so`z shi`g`armani`n` bas qaharmani` mug`allim Worazdi`n` obrazi`nda beriledi. Poema avtordi`n` da`slepki ta`jiriybesi boli`wi`na qaramastan jan`ashi`lli`q penen xarakterlenedi, avtor eskilikke qarsi` gu`reste wo`sip jetilisen da`slepki intellegentlerdin` wa`kilin su`wretleydi.

Poemani`n` bas qaharmani` – mug`a`llim Woraz. Mug`a`llimnin` obrazi`n jasaw qaraqalpaq a`debiyati`ni`n` da en` bir juwapkerli wazi`ypalari`ni`n` biri, wo`ytkeni, sovet hu`kimetinin` da`slepki ji`llari`ndagi` qaraqalpaq awi`li`ni`n`

turmi'si'nda mug'a'llimnin' tutqan worni', woni'n' ja'miyetlik siyasi'y isleri wog'ada a'hmiyetli edi. Worazdi'n' keliwi menen kolxoz jumi'si'n jolg'a qoyi'wi', mektep ashi'wi', bay-iyshanlardi' a'shkaralap, kolxozdan alaslawi', jan'asha gu'llengen kolxoz wo'miri – mine poemani'n' tiykarg'i' syujeti usi'nnan ibarat.Woraz ta'rbiyalag'an ha'm shi'ni'qti'rg'an qaraqalpaq intelligentsiyasi'ni'n' da'slepki qarli'g'ashlari'ni'n' biri. Woraz mektep ashi'p balalardi' woqi'ti'w isi menen bir qatarda awi'ldag'i' barli'q ma'deniy jumi'slardi'n' initsiatori' si'pati'nda artta qalg'an awi'ldi' jan'ali'qqa ko'shiriwde, adamlardi'n' sanasi'n ta'rbiyalawda ti'nbay xi'zmet etedi. Bul jolda woni'n' ha'r bir adi'mi' qorqi'ni'shqa toli', klass dushpanlari' woni' an'li'p, qayi'mi'n tapsa, qani'n shashi'wg'a ha'reket etedi. Wo'ytkeni, Woraz buri'ng'i' «Ti'ni'shli'q» turmi'sti'n' tiykari'n buzi'p mektep ashti', balalardi' «xatlap», qi'zlardi' mektepke tartti', buri'ng'i' ezilgen qallash-jarli'lardi' dos tutti', «baylardi'n' awi'zdag'i' ku'lkisin ti'ydi'».

Mine sonli'qtan da avtor da'slepki ji'llari'nda jan'a zamanni'n' jan'a adami' tulg'asi'n jarati'wda, az da bolsa woni'n' tilindegi wo'zgeristi ko'rsetiw maqsetinde poemada rus tiline ta'n «pojaluysta» so'zin qollanadi'.

Ti'q-ti'q etti esik, - ha'mme qaradi'.

Si'rtta birew, «mu'mkin be?» dep soradi'.

- Pojaluysta!

Basli'q Seytim, Qurban da

Keldi, gu'rrin' qi'zdi' ja'ne bul manda

Aqti' burki'p waqti' xoshli'q sharabi' [18:192-b].

Bunda mug'a'llim Woraz u'yinin' qapi'si'n qag'i'p «mu'mkin be» dep ruxsat sorap turg'anlarg'a ishte woti'rg'an jerinde – aq olardi'n' kim ekenliginen xabari' bolmasa da, hesh woylani'p woti'rmastan «pojaluysta» (ma'rhamat, mu'mkin) dep isharat bildiredi. Biz bul jerde sol da'slepki ji'llarda klass dushpanlari' jat-jamaylar saplasti'ri'lg'annan son'g'i' awi'l-el paraxat turmi'sqa qaray bag'dar alg'annan keyingi adamlar arasi'nda bir-birewge degen

gu`man, isenimsizlik, qa`wipsiniw degennin` jog`alg`anli`g`i`n da an`g`ari`wi`mi`z mu`mkin. Sonli`qtan da Woraz si`rtta esigin qag`i`p turg`anlarga «pojaluysta» dep irkilmesten juwap qaytaradi`. Bul bolsa wo`z gezeginde mug`a`llim Worazdi`n` hesh na`rseden qa`terjam, haq kewil ekenliginen de derek beredi. Al ma`rhamat so`zin russhalap «pojaluysta» dep ayta sali`wi`, bul jan`a zamanni`n` rus xalqi`ni`n` ja`rdeminde iske asi`ri`wi`nan, rus xalqi`ni`n` tilinin` de qaraqalpaq tiline (basqa da qon`si` xali`qlar si`yaqli`) ta`sir etiwinen derek beredi. Mine, jan`a adam Orazdi`n` obrazi`n` jasawda az da bolsa oni`n` so`ylew tilindegi o`zgeristi ko`rsetiwde «pojaluysta» so`zinin` qollani`li`wi` usi` tariyxıy jag`daylarg`a baylani`sli` boli`p tabi`ladi`.

Qaraqalpaq xalqi` bir neshe a`sirlerden berli qon`si` wo`zbek, qazaq, qırg`i`z, tu`rkmen, rus ha`m tag`i` basqa da xali`qlar menen birge wo`zinin` uzaq tariyxıy wo`tmishin wo`z-ara dosli`q soqpaqlari` arqali` baylani`sta ali`p barmaqta. Usi` tariyxıy da`wirlerden baslap tap usi` bu`gingi ku`nimizge deyin bul xali`qlar menen o`z-ara dosli`q, tuwi`sqanli`q, ma`deniy ha`m a`debiy baylani`slarda qaraqalpaq xalqi` olardi`n` leksikali`q til birliklerinen de kerekli ori`nlarda paydalani`p kelmekte, bul qubi`li`s a`sirese (bu`gingi) ha`zirgi a`debiy shi`g`armalari`mi`zda wo`z sa`wleleniwin tappaqta. A`lbette, bul qubi`li`s İ.Yusupovti`n` poeziyasi`na da tiyisli boli`p esaplanadi`. Woni`n` «Qaraqalpaq haqqi`nda so`z» poemasi`nda Allayar menen Babajanni`n` bir-birine bolg`an dosli`q mu`nasibetinde, wo`zbek tiline ta`n «aka» so`zi biz joqari`da aytqani`mi`zday bayanlang`an waqi`yag`a baylani`sli` qollani`lg`an.

Babajan aka bir nasbay ati`n`-

Dep Allayar maxorka orar.

At tag`asi` ton` g`asi`rlati`p,

Taw joli`nda eskadron barar.

Bul qatarlardag`i` «aka» so`zin avtor shi`g`armada bayanlang`an waqi`yag`a baylani`sli` Allayardi`n` Xiywali` wo`zbek Babajang`a wo`zbek tilinde bolg`an qatnasi`n` real` ko`rsetiw maqsetinde qollanadi`.

Personaj tilindegi basqa tilden kirgen soʻzler shayiʻrdiʻnʻ poemalariʻ menen bir qatarda lirikaliʻq qosiʻqlariʻnda da ushiʻrasadiʻ. Maʻselen, woniʻnʻ Erkin Vaxidovtiʻnʻ (oʻzbek shayiʻriʻ) Qiʻrgʻiʻzstanda bolgʻan sapariʻndagʻiʻ waqiʻyagʻa baylaniʻsliʻ haʻzil retinde jazgʻan «Qiʻrgʻiʻz GAI Erkinge chestʻ beredi» qosiʻgʻiʻnda qiʻrgʻiʻz tiline taʻn «aqiʻnman» soʻzi joqariʻda biz analiz (talqiʻ) yetken «Qaraqalpaq haqqiʻnda soʻz» waqiʻyagʻa baylaniʻsliʻ personaj tilinde qollaniʻlgʻan:

Erkin ayttiʻ: «Keshirinʻ aqiʻnman» dep,

«Qiʻrgʻiʻzlargʻa men sonday jaqiʻnman» dep,

Gay ayttiʻ: «buzdiʻnʻ joldiʻnʻ qagʻiʻydasiʻn,

Aqiʻnjan ayiʻriʻldiʻnʻ ba aqiʻldan?» dep qosiʻqta dialog siʻpatiʻnda Erkininʻ tilindegi xarakterli woʻzgesheligi emes, al qiʻrgʻiʻz GAIʻna qiʻrgʻiʻz tilinde qatnas bildiredi.

«Qiʻrgʻiʻz GAI Erkinge chestʻ beredi» qosiʻgʻiʻnda bunnan basqa da qiʻrgʻiʻz tiline taʻn leksikaliʻq birlikler «ult», «ir», «aqiʻp» soʻzleri avtor tilinde qollaniʻlgʻan. Bul joʻninde basqa tilden kirgen soʻzlerdinʻ stilʻlik qollaniʻliʻwiʻ dep ayta alamiʻz.

Shayiʻrdiʻnʻ «Komnata 501» qosiʻgʻiʻ Moskvadagʻiʻ MGU dinʻ studentler jataqxanasiʻnda bir komnatada birge boliʻp oqiʻp atiʻrgʻan jeti millettinʻ qiʻzlariʻna arnap doʻretilgen. Qosiʻqta shayiʻr bul qiʻzlardiʻnʻ bir komnatada (oʻjirede) bir ataniʻnʻ ul-qiʻzlariʻnday tatiʻw, bir-birine izzet-huʻrmette jasap atiʻrgʻanliʻgʻiʻna ogʻada suʻyispenshilik penen qaraydiʻ. Wolardiʻnʻ woʻzlerine taʻn xarakterin siʻpatlay kelip qosiʻq qatarlariʻnda woʻzge til elementlerin de qollaniʻladiʻ.

Goʻzzal Nina aliʻs Taygada,

Qaragʻayda aralap oʻsken,

Taʻjik qiʻziʻ Texraizada,

Miʻsaliʻ Paʻnj almasiʻ pisken.

Iranliʻ – Xadjire tentek,

«Men Pushkinge ashiʻqpan» deydi.

Yan-guy-fey «Kak dela?» desek

«Karasho» dep ku`limsiredi.

Bul qatarlardag`i` Yan-guy-fey, «kak delo?», «karasho» so`zleri shayi`rdi`n` iranli` qi`z benen so`ylesiwinde qollani`lg`an. Bul jerde shayi`r iranli` Xadjire menen rus tili arqali` so`ylesedi, sebebi Xadjire bul jerde (Moskvada) oqi`p bilim ali`p ati`rg`anli`qtan a`lbette rus tilin az da bolsa bilmewi mu`mkın emes, biraq rus tilindegi so`zlerdi duri`slap ayta almawi` mu`mkın. Sonli`qtan da avtor rus tilindegi «xorosho» so`zin Xadjirenin` tilinde «karosho» dep real` ko`rsetedi.

Qaraqalpaq tilinde wo`zge til si`pati`nda basqa tilden kirgen so`zler ko`rkem shi`g`armada qatnasi`wshi` qaharmanni`n` wo`z tilinde avtor ta`repinen stil`lik maqsette qollani`ladi`. Sol arqali` avtor shi`g`armada qatnasi`wshi` qaharmanni`n` milliy til wo`zgesheligin ko`rsetedi, shi`g`armada ta`biyg`i`yli`q si`patlardi` payda etedi.

Shi`g`armani`n` tilinde ma`ni wo`tkirligin beriwde qollani`lg`an basqa tilden kirgen so`zler shayi`rdi`n` ishki debdiwi, aytayi`n degen pikiri joqari` ko`rkemlilik da`rejesinde sa`wlengen. «Wo`tip barati`r» qosi`g`i`nda wo`zge til elementi «aromat» so`zinin` ma`ni an`lati`wshi`li`g`i` ayri`qsha a`hmiyetke iye.

Go`zzalli`q du`n`yasi` sonshellı abat,

Suli`wlarda bolar g`ayri` ka`ramat,

Gu`lli ko`yleginen jelpip aromat,

Ju`zi ma`hiytaban o`tip barati`r.

Qosi`qta gu`lli ko`ylektegi xosh iyisti shi`g`armani`n` tilinde ko`rkem obrazli` etip jetkiziwdi na`zerde tutqan shayi`r «aromat» dep keltiredi ha`m sol arqali` «ha`y bala»g`a ashi`qli`q la`zzettin`, jasli`q da`wirdin` ten`i-tayi` joq qa`dirin seziniwine teren`irek oy salmaqshi` boladi`. Shayi`r bul so`zdi qosi`q qatarlari`nda ma`ni wo`tkirligin beriw maqsetinde sha`rtli tu`rde wo`z tilinde paydalanadi`. Ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde basqa tilden kirgen so`zler avtor ta`repinen stil`lik maqsette wori`nli` jerinde paydalani`lg`an jag`dayda g`ana sol shi`g`armani`n` ko`rkem ta`sirliligi, ma`ni wo`tkirligi boli`wi` mu`mkın. Wolay

bolmag`anda ko`rkem shi`g`armani`n` tili belgili bir sa`tsizlikke ali`p keliwi mu`mkin.

Shayi`r go`zzal taw-tog`ayli` bashqurt u`lkesin shi`n kewili menen su`ygen, bashqurt xalqi`ni`n` milliy wo`zgesheligine bola qosi`g`i`nda «alsuw, balqurti`ni`n`» degen bashqurt tiline ta`n so`zlerdi qollanadi`.

Dosli`q, baxi`t, shadli`q bostani`,
Bashqurtstan – alsuw eli,
Qaraqalpaqsha i`nti`g`i`p jani`m,
Bashqurt boli`p su`yemen seni.
Xalqi`n` qumar yoshli` miynetke,
Biyik maqsetlerdi go`zlegen,
Pali`n`di` jegen ashlar da ha`tte,
Bal qurti`ni`n` shaqqani`n` sezbezen.

An`lati`w: alsi`w - suli`w, bal qurti` – pal ha`rresi (İ.Yusupov).

Bul so`zlerdi shayi`r qosi`q qatarlari`nda qollani`w arqali` shi`g`armani`n` milliy xarakterin beriwde, az da bolsa wo`zinin` bashqurt xalqi`na bolg`an tuwi`sqaqli`q sezimin bildiriwde qollang`an. Shayi`r bashqurtlar menen qaraqalpaqlardi`n` tu`rk tilles xali`qlar qatari`na kiretug`i`n bolg`anli`q tan wolarg`a tuwi`sqaqli`g`i`n ko`rsetpekshi boladi`.

Tatarlarga`a arnap jazg`an qosi`g`i`nda « ninda`y aybat, sha`ba`ta`, sanduwg`ash, jer jelegi» degen tatar tiline ta`n leksikali`q birliklerdi qosi`q qatarlarda qollanadi`.

Qanday jaqsi`, ninda`y a`yba`t bolg`an,
Bizdi izlep, tami`r quwg`ani`n`,
At sabi`lti`p keldin` ali`s joldan,
Raxmet sag`an, tuwg`ani`m!
Sayran etip Qazan artlari`nda,
Shu`ra`lenin` tog`aylari`nda,
Sabantoyda sha`ba`ta` i`shqi`nda,

Ti`rmasqanbi`z bag`analarg`a.

An`lati`w: ninda`y a`yba`t – qanday jaqsi`, sha`ba`ta` - jeken qabi`g`i`nan toqi`lg`an bashmak gewish.

Bul mi`sallarda keltirilgen so`zler shi`g`armani`n` tilinde tatar xalqi`ni`n` milliy si`patlari`n, til wo`zgesheligin, milliy u`rp-a`detin an`lati`w maqsetinde qollani`lg`an.

II BAP

İ.YUSUPOV SHI`G`ARMALARI`NDA WO`ZGE TI`L BIRLIKLERININ` STILLIK QOLLANI`LI`W WO`ZGESHELIKLERI

Wo`zge til birliklerin shi`g`armada ko`rkem a`debiyat stilinin` talaplari`na sa`ykes do`retiwshilik sheberlik penen stil`lik maqsette wo`z worni`nda paydalani`w g`ana a`debiy tildin` normalari` ko`z qarasi`nan wolardi` ni`zamli` qubi`li`s si`pati`nda bahalawg`a mu`mkinshilik beredi. Bul wo`zge tilden kirgen so`zlerdi ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde bayanlaw usi`li` retinde qollani`wda avtorda u`lken do`retiwshiliktin` shi`n`i`na jetken İ.Yusupovti`n` bir qatar lirikali`q qosi`qlari` ha`m poemalari`nda basqa tilden kirgen so`zler ko`rkem shi`g`armani`n` tili talabi`na say wori`nli` tu`rde qollani`lg`anli`g`i`n ko`riwimizge boladi`.

1. Wo`zge til so`zlerinin` personaj xarakterine. tiline qaray qollani`li`wi` İ.Yusupov shi`g`armalari`nda wo`zge til birlikleri bayanlang`an waqi`yag`a baylani`sli` shi`g`armada qatnasi`wshi` qaharmanni`n` xarakterin ashi`w, tilindegi wo`zgeshelikti ko`rsetiw ushi`n qollani`ladi`. Shayi`rdi`n` «Aktrisanin` i`g`bali`», «Joldas mug`allim», «Qaraqalpaq haqqi`nda so`z poemalari`, «Qi`rg`i`z GAY Erkinge chest` beredi», «Komnata 501» qosi`qlari`nda usi`nday maqsette qollani`lg`an wo`zge til birlikleri ushi`rasadi`.

«Aktrisanin` i`g`bali`» poemasi`nda Ari`wxanni`n` obrazi`n jasaw, tilindegi xarakterli belgini ko`rsetiwde wo`zge til birlikleri qollani`ladi`.

İ.Yusupov poemani`n` «Prolog» inde Ari`wxanni`n` kim ekenligin, woni`n` ayani`shli` wo`mir joli`n woqi`wshi`ni`n` ko`z aldi`na keltiredi. Wol jaslayi`nan Ja`leke bayg`a sati`lg`an, keyin woni`n` u`yinen qashi`p, wo`z worni`n woqi`wdan tabadi`. Ari`wxan awi`l arasi`nda-aq qosi`qqa qumarli`g`i`, dilwarli`g`i` menen ko`zge tu`sken qi`z. Endi oni`n` talanti` qalag`a kelgen son` dromkoujokta urqan jayi`p, sheshek atadi`. Avtor qi`zdi`n` obrazi`n beriwde woni`n` barli`q qarama-qarsi`li`g`i` menen ko`rsetedi, shi`nli`qtan uzap ketpeydi. Ari`wxan uyalshaq awi`l

qi`zi`, da`slep a`kesinen qorqi`p, gastrol`ge de barmaydi`. Biraq kem-kemnen wonda tabanli`li`q, ju`reklilik qa`liplese baslaydi`. Ari`wxanni`n` Ja`leke baydi`n` esigindagi ku`nlerin su`wretlew arqali` wog`an adam si`pati`nda qarag`an zuli`mni`n` tulg`asi`n, woni`n` nami`ssi`zli`g`i`n ko`rsetse, ekinshi jag`i`nan, qi`zdi`n` joqari` adamgershiligin de su`wretleydi, Ja`leke wog`an adam si`pati`nda qaraw bi`lay wo`zinin` hayali`n taslap shi`g`i`p ketedi. «Qa`yninin`nin` basi`n qi`s» degen so`zdin` to`rkinine woqi`wshi` woni`n` nami`ssi`zli`g`i` dep tu`sine aladi`. Ari`wxan Begdiyar menen betpe-bet ushi`rasi`p qaladi`. Wol Ari`wxang`a u`ylenbekshi de boladi`, u`yine shaqi`radi`, qi`z bas tartadi`. Begdiyar endi woni`n` aldawdan hesh na`rse shi`qqag`anli`g`i`n ko`rsetip, qorqi`ti`w joli`na tu`sedi: «Sen baydi`n` su`ygiligi edin` deydi. Sonda qi`z:

Al senshe, qa`nekey ayti`p bermag`an,

Nege qatnasti`n` sen bay menen mudam,

Qayda sen mu`njigin qoshqardi`n` basi`,

Bul buri`ng`i` Ja`leke baydi`n` toqali`n` boli`p ju`rgen Ari`wxanni`n` so`zi emes, al azatli`q alg`an qaraqalpaq qi`zi`ni`n` jawi`z dushpan menen betpe-bet ushi`rasi`p ayti`sqa so`zi.

Bunda dushpang`a u`stemlik bar, buni`n` Begdiyardi`n` wo`zi de jasi`rmay aytadi`. «Muzday tiyer ha`r aytqan so`zin`, oho ashi`li`pti` g`oy, g`a`plet ko`zin`, bildim men de seni tikenli g`umsha».

Ari`wxanni`n` so`zinde, oni`n` sanasi`ndag`i` ulli` wo`zgeris bayqaladi`.

Mine, sonli`qtan da shi`g`armani`n` tilinde Ari`wxanni`n` sanasi`ndag`i` ulli` wo`zgeristi real` ko`rsetiw maqsetinde avtor rus tilindegi «a nauka,» «kak» so`zlerin personaj tilinde qollanadi`.

Aha. g`arri` sag`al, tu`stin` be qolg`a,

Dep, oni`n` a`kelip xali`qti`n` aldi`na,

Sotlayman, sotag`asi` o`zim bolaman,

Jawdi`n` basi`na bir za`wlim salaman:

A nauka ayti`n`shi`, mi`naday waqta,

Bolg`ansi`z g`oy baydikiinde qonaqta?

«Menin` esimde joq» «Kak esin`de joq?»

Al, mi`na atashkir ekinshi guwan`.

(İ.Yusupov «Tumaris» ha`m basqa poemalar 21-b)

Bul so`zler poemada sol da`wirdegi turmi`sli`q waqi`yag`a baylani`sli` Ari`wxanni`n` xarakterindegi obrazli` psixologiyali`q si`patlari`n konkret emotsional`-ekspressiv formada ashi`p ko`rsetiw maqsetinde qollani`ladi`. Sebebi, poemada Ari`wxanni`n` xarakterindegi bunday psixologiyali`q jag`daylar Ari`wxanni`n` jaslay Ja`leke baydikiinde toqalli`qta ju`rip ja`bir ko`riwinen, wonnan qala berse Ja`lekenikine qonaqqa kelgen Begdiyardi`n` Ari`wxang`a qol sali`wi`nan kelip shi`g`adi`.

Yeger de avtor Ari`wxanni`n` xarakterindegi konkret psixologiyali`q jag`daylari`na bola woni`n` tilindegi rus tiline ta`n so`zlerdi qollanbag`anda Ari`wxanni`n` jan`a zamandag`i` ruwxı`y du`n`yasi`, ishki jan so`zleri, jan`a zamang`a bola jan`a moral`lik qa`siyetleri toli`q ko`rkem tu`rde ashi`lmag`an bolar edi. Sonli`ktan da shayi`r «a nauka», «kak» so`zlerin Ari`wxanni`n` tilinde sum ha`m surqi`ya, iplas qa`siyetlerdi wo`z boyi`na ja`mlegen Begdiyarg`a degen sheksiz i`zasi`n bildiriw maqsetinde qollanadi`.

«Aktrisanı`n` i`g`bali`» poemasi`nda varvarizmler unamsi`z qahraman Begdiyardi`n` tilinde de qollani`lg`an:

... Sizler woynap ju`rsiz deydi awlaqta,

«Mag`an gu`r-res kerek, ponimaesh» dep

Ten`seler ma`slikten ko`zi mo`ldirep. (31-bet)

Vot-vot usi` so`zge qari`ydarman men,

Demek, ji`nayatli` bul ushi`n a`ken`... (48-bet)

Uay, chort on`bag`an,

Solma kempir boli`p ko`ringen mag`an (45-b)

Bul mi`sallardag`i` atap ko`rsetilgen so`zler poemada Begdiyardi`n` tilindegi xarakterli belgisin ko`rsetiw ha`m sol arqali` woni`n` unamsi`z obrazi`n jasawda ayri`qsha a`hmiyetke iye boli`p esaplanadi`.

Bunda «mag`an gu`r-res kerek, ponimaesh`» dep ma`slikten ko`zi mo`lerip, ten`selip turg`an Begdiyar edi. Wol Abdiramandi` jazi`qsi`zdan jazi`qsi`z jumi`stan bosatpaqshi` boladi`. Jumi`stan shi`g`ari`wg`a tiykarg`i` ba`nesi - da`r`yani`n` suwi` tasi`p (degish ali`p) orkestr du`ziw ushi`n Xiywadan a`kelingen saz a`sbaplari` turg`an jaydi` suw ali`p ketiwi boldi`. Bunday ta`biyg`i`y apatshi`li`qqa A`bdiraman ayi`pli` emes edi. Solay bolsa da wo`zin qi`zi`l partizan, xali`qti`n` ma`pin ko`zdin` qarashi`g`i`nday qorg`awshi` adam si`pati`nda ko`rsetiw ushi`n usi`nday ha`reketlerdi isleydi, al so`ylegen so`zinde bolsa birli yari`m ori`ssha so`zlerdi qosi`p so`yleydi. A`sirese shi`g`armani`n` tilindegi «ponimaesh`» so`zi Begdiyardi`n` ma`s hali`ndag`i` obrazi`n jasaw, so`ylew tilindegi konkret belgilerdi ko`rsetiwde wog`ada wori`nli` qollani`lg`an.

«Joldas mug`allim» poemasi`nda basqa tilden kirgen so`zlerdin` personaj tilinde qollani`li`wi`n da rus tiline ta`n bolg`an leksikali`q birliklerdin` tilimizde sin`ispegen, so`zlik qordan wori`n almag`an bir g`ana so`zdin` qollani`lg`ani`n ko`remiz. Bul so`z shi`g`armani`n` bas qaharmani` mug`allim Worazdi`n obrazi`nda beriledi. Poema avtordi`n` da`slepki ta`jiriybesi boli`wi`na qaramastan jan`ashi`lli`q penen xarakterlenedi, avtor da`slepki intelligentlerdin` wa`kilin su`wretleydi.

Poemani`n` bas qaharmani` – mug`allim Woraz. Woraz-ta`rbiyalang`an ha`m shi`ni`qqan qaraqalpaq intelligentsiyasi`ni`n` da`slepki qarli`g`ashlari`ni`n` biri. Woraz mektep ashı`p balalardi` woqi`ti`w isi menen bir qatarda awi`ldag`i` barli`q ma`deniy jumi`slardi`n` baslawshi`si` si`pati`nda artta qalg`an awi`ldi` jan`ali`qqa ko`shiriwde, adamlardi`n` sanasi`n ta`rbiyalawda ti`nbay xi`zmet etedi.

I.Yusupov da`slepki ji`llarda jan`a zamanni`n` jan`a adami` tulg`asi`n jarati`wda az da bolsa woni`n` tilindegi wo`zgeristi ko`rsetiw maqsetinde poemada rus tiline ta`n «pojaluysta» so`zin qollanadi`.

Ti`q-ti`q etti esik-ha`mme qaradi`, si`rtta birew, «mu`mkin be?» dep soradi`,
-Pojaluysta!

Basli`q Seytim, Qurban da Keldi, gu`rrin` qi`zdi` ja`ne bul manda,

Aqti` burqi`p waqti` xoshli`q sharabi` (192-b)

Mug`allim Woraz u`yinin` qapi`si`n qag`i`p «mu`mkin be» dep ruxsat sorap turg`anlarg`a ishte woti`rg`an jerinde-aq olardi`n` kim ekenliginen xabari` bolmasa da hesh aylani`p woti`rmastan «pajaluysta» (ma`rhamat, mu`mkin) dep isharat bildiredi. Bul mug`allim Worazdi`n` hesh na`rseden qa`terjam, haq kewil ekenliginen de derek beredi. Al «ma`rhamat» so`zin russhalap «pajaluysta» dep ayta sali`wi`, bul jan`a zamanni`n`, rus tilinin` ta`sirin ko`rsetedi. Jan`a adam Worazdi`n` obrazi`n jasawda az da bolsa woni`n` so`ylew tilindegi wo`zgeristi ko`rsetiwde «pajaluysta» so`zinin` qollani`li`wi` usi` tariyxi`y jag`daylarg`a baylani`sli` boli`p tabi`ladi`.

Qaraqalpaq xalqi` bir neshe a`sirlerden berli qon`si` wo`zbek, qazaq, qi`rg`i`z, tu`rkmen, rus ha`m t.b. xali`qlar menen birge wo`zinin` uzaq tariyxi`y wo`tmishin wo`z-ara dosli`q soqpaqlari` arqali` baylani`sta ali`p barmaqta. Usi` tariyxi`y da`wirlerden bermag`an tap usi` bu`gingi ku`nge deyin bul xali`qlar menen wo`z-ara dosli`q. tuwi`sqaqli`q, ma`deniy ha`m a`debiy baylani`slarda qaraqalpaq xalqi` wolardi`n` til birliklerinen de kerekli wori`nlarda paydalani`p kelmekte. Bul qubi`li`s ha`zirgi a`debiy shi`g`armalarda wo`z sa`wleleniwin tappaqta.

A`lbette, bul qubi`li`s I.Yusupovti`n` poeziyasi`na da tiyisli boli`p esaplanadi`. Woni`n` «Qaraqalpaq haqqi`nda so`z» poemasi`nda Allayar menen Babajanni`n` bir-birine bolg`an dosli`q mu`na`sibetinde, wo`zbek tiline ta`n «aka» so`zi bayanlang`an waqi`yag`a baylani`sli` qollani`lg`an.

Babajan aka bir nasbay ati`n`!

Dep Allayar maxarka worar,

At tag`asi` ton` g`asi`rlati`p,

Taw joli`nda eskadron barar. (174-b)

Bul qatarlardag'i «aka» so'zin avtor shi'g'armada bayanlag'an waqi'yag'a baylani'sli` Allayardi'n` Xiywali` wo'zbek Babajang'a wo'zbek tilinde bolg'an qatnasi'n real` ko'rsetiw maqsetinde qollanadi`.

Personaj tilindegi basqa tilden kirgen so'zler shayi'rdi'n` poemalari` menen bir qatarda lirikali`q qosi`qlari`nda da ushi`rasadi`. Ma`selen, woni'n` Erkin Vohidovti'n` Qi`rg'i`zstanda bolg'an sapari`nda waqi'yag'a baylani'sli` ha`zil retinde jazg'an «Qi`rg'i`z GAI Erkinge chest` beredi» so'zi biz analiz etken «Qaraqalpaq haqqi`nda so`z» poemasi`ndag'i` «aka» so'zi si`yaqli` shi'g'armada bayanlang'an waqi'yag'a baylani'sli` personaj tilinde qollani`lg'an;

Erkin aytti`: «Keshirin`, aqi`nman» dep, «Qi`rg'i`zlarg'a men sonday jaqi`nman» dep, GAI aytti`: buzdi'n` joldi'n` qag'i`ydasi'n, Aqi`njan ayi`ri`ldi'n` ba aqi`ldan? (yosh. 179-b) dep qosi`qta dialog si`pati`nda Erkinnin` tilindegi «aqi`njan» so'zi Erkinnin` tilindegi xarakterli o`zgesheligi emes, al qi`rg'i`z GAI wo`z ana tilinde qatnasi'n bildiredi.

«Qi`rg'i`z GAI Erkinge chest` beredi» qosi`g'i`nda bunnan basqa da qi`rg'i`z tiline ta`n leksikali`q birlikler «uyat», «i`r», «aqi`n» so'zleri qollani`lg'an. Shayi'rdi'n` «komnata 501» qosi`g'i` Moskvada MGU din` studentler jataqxanasi`nda bir bo`lmede birge boli`p woqi`p ati`rg'an jeti millettin` qi`zlari`na arnap do`retilgen. Qosi`qta shayi`r bul qi`zlardi'n` bir bo`lmede bir ata-anani'n` ul`qi`zlari`nday tati`w. bir-birine izzet-hu`rmette jasap ati`rg'anli`g'i`na wog`ada su`yispenshilik penen qaraydi`. Wolardi'n` wo`zlerine ta`n xarakterin si`patlap qosi`q qatarlari`nda wo`zge til elementlerin de qollani`ladi`.

Go`zzal Nina ali`s Taygada,
Qarag`aydi` aralap o`sken,
Ta`jik qi`zi` Chehramzada,
Mi`sali` pa`nj almasi` pisken
Tiranali` Xadjire tentek,
«Men Pushkinge ashi`qpan» deydi.

Yan-Guy-Fey «Kak delo? desek,
«Karasho» dep ku`limsireydi.

Bul qatarlardag`i` «kak delo?» «karasho» so`zleri shayi`rdi`n` tiranali` qi`z benen so`ylesiwinde qollani`lg`an. Wol qi`z rus tilindegi so`zlerdi duri`slap ayta almaydi`. Sonli`qtan da avtor rus tilindegi «xorosho» so`zin Yan-Guy-Feydin` tilinde «korasho» dep real` ko`rsetedi.

2. Wo`zge til birliklerinin` personajdi`n` milliy til wo`zgesheligine baylani`sli` qollani`li`wi`

Qaraqalpaq til iliminde wo`zge til si`pati`nda tani`latug`i`n` basqa tilden kirgen so`zler ko`rkem shi`g`armada qatnasi`wshi` qaharmanni`n` wo`z tilinde qatnasi`nda da avtor ta`repinen stil`lik maqsette qollani`ladi`. Sol arqali` avtor shi`g`armada qatnasi`wshi` qaharmanni`n` milliy til wo`zgesheligine ko`rsetedi, shi`g`armada ta`biyg`i`yli`q si`patlarda payda etedi.

Usi` maqsette basqa tilden kirgen so`zler shag`i`rmada qatnasi`wshi` qaharmanni`n` wo`z tilinde qollani`li`wi` I.Yusupovti`n` shi`g`armalari` ushi`n de ta`n qubi`li`s, woni`n` «Qi`rg`i`z GAI Erkinge chest` beredi», «Tashkentli shayi`r doslari`ma», «Nog`aylarg`a», «Men Abaydi` yadqa bilgen xali`qpan» qosi`qlari` ha`m «Gilemshi hayal haqqi`nda haqi`yqatli`q», «Akatsiya gu`llegen jerde», «Qaraqalpaq haqqi`nda so`z» poemalari`nda basqa tilden kirgen so`zler personajdi`n` wo`z tili qaynasi`nda qollani`lg`an.

«Qi`rg`i`z GAI Erkinge chest` berdi» qosi`g`i`nda basqa tilden kirgen so`zler dialog formasi`nda qi`rg`i`z GAI i`ni`n` tilinde berilgen:

GAI aytti`: «Dawi`l tursa bult bolmaydi`,
Bul da`liylin` kewlime gilt bolmaydi`,
Biz ushi`n jalg`i`z zan`-jol qag`i`ydasi`,
GAI lerde heshqanday ult bolmaydi`...

Bunda qi`rg`i`z tilindegi «ult» so`zi qi`rg`i`z GAI i`ni`n` milliy til wo`zgesheligin qaharmanni`n` woni`nan baslaydi`. Poemani`n` bas qaharmani` Allayar movzoleyge kirer jerde tosattan «uzi`n-jubay kiygen arab» kisisi menen

ushi`rasi`p qaladi` ha`m sol jerde arab kisisi Allayardan «afuwan!» dep keshirim soraydi`. Sebebi wol abaysi`zdan Allayardi`n` wo`kshesin basi`p alg`an edi.

Kimdur kelip arti`nan sonda,
Basi`p aldi` buni`n` wo`kshesin,
Buri`li`p yedi. Artta selk yetip,
Uzi`n-shubay aq kiygen arab
Gu`rishten appaq tisin ko`rsetip,

«A`fuwan!» der keshirim sorap (İ.Yusupov «Tan`law shi`g`arma» 187-b)

Bunda arab tilindegi «A`fuwan so`zi poemada su`wretlengen waqi`yag`a baylani`sli` arabli` kisinin` milliy til wo`zgesheligin ko`rsetiw ha`m soni`n` menen bir qatarda shi`g`armani`n` ko`rkem ta`sirliligin artti`ri`w maqsetlerinde qollani`lg`an.⁶

Qon`si` tu`rkmen xalqi`ni`n` sotsialli`q turmi`si`na milliy wo`mirinin` konkret belgilerinebaylani`sli` do`retilgen «Gilemshi hayal haqqi`nda haqi`yqatli`q» poemasi` qaraqalpaq a`debiyati`nda worni` girewli shi`g`armalardi`n` biri. A`debiyatları`mi`z bul shi`g`armani` 50-jıllardag`ı İ.Yusupovti`n` poeziyasi`ni`n` u`lken tabi`si` si`pati`nda bahalardi`n`. Bul poema wo`z na`wbetinde tu`rkmen ali`mlari`ni`n` da di`qqati`n wo`zine tartti`.

«Ekinshi bir xali`qti`n` turmi`si`nan shi`g`arma jazi`w ushi`n shayi`r yamasa jazi`wshi` su`wretlew ob`ektinin` yen` mayda detallari`na shekem u`yrenge bolı`wi` sha`rt. U`rp-a`deti, tili, ma`deniyati`, ta`biyati`, geografiyali`q jag`dayi` barli`g`i`n wo`zlestirgende g`ana koloritli shi`g`arma do`retiliwi mu`mkin. Bul tarawda İ.Yusupovti`n` tvorchestvolı`q ta`jriybesi basqa qa`lemleslerine salı`sti`rg`anda abi`royli` ekenligin moyi`nılamaw qa`te bolar edi. Shayi`rdi`n` tu`rkmen temasi`ndag`ı barli`q shi`g`armalari` bastan-aqi`ri`na milliy kolorit penen suwg`ari`lg`an»

Shi`ni`nda da İ.Yusupovti`n` «Gilemshi hayal haqqi`nda haqi`yqatli`q» poemasi`nda milliy kolorittin` joqari` da`rejede beriliwinin` birden-bir da`regi

⁶ Курамбаев К. Кеўил кеўилден суў ишер Н., 1991, 56-б

tu`rkmen tiline ta`n so`zlerdin` shi`g`armada personaj tilinde, soni`n` menen birge avtor tilinde shi`g`armani`n` mazmuni`na say qollani`li`wi`nda dep qarawi`mi`zg`a boladi`. Poemada:

1. Hay yash og`lan, bir dolan, dog`ani`m,
I`qlasi`n`a murad bolsi`n, ber xabar...
Ba`ntin ashqan toli` suwli` sag`an`,

«Kim eken bayan a`yle da`rhal» degen qatarlari`ndag`i` «yash og`lan», «dolan», «dog`ali`m» so`zleri tu`rkmen tilin ta`n leksikali`q birikpeler boli`p esaplanadi`. Bul so`zler poemada gilemshi hayaldi`n` milliy til wo`zgesheligin ko`rsetiw ushi`n qollani`lg`an. Son`i`n` menen birge bul so`zlerdin` personaj tilinde beriliwge shi`g`armani`n` estetikali`q ta`sirliligin artti`ri`w ushi`nda u`lken a`hmiyetke iye boli`p tur. Ja`ne de:

2. Ju`zimizde jasi`rami`z nege biz,
Yashmaq tuti`p ayi`bi` bar jan qusap,
Qay waqi`tqa deyin ha`siret shegemiz,
Ashi`li`qlar, jarqi`rayi`q tan` qusap
(Sonda, 148-bet)

Gilemshi hayal tilinde «yashmaq» so`zi joqari`da aytqani`mi`zday tu`rmen tiline ta`n so`zler. Bul so`zler de shi`g`armada personajlardin` milliy til wo`zgesheligin ko`rsetiw ushi`n stil`lik maqsette qollani`lg`an. «yashmaq» ilgeride tu`rkmen hayal-qizlari`ni`n` awzi`n ko`legeyleytug`i`n perdesi.

Uli`wma alg`anda, poemadag`i` «yash og`lan», «beri dolan», «dog`ani`m», «yani`ger», «yashmoq» so`zleri shi`g`armada gilemshi hayaldi`n` milliy obrazi`n teren`irek ashi`p beriwde u`lken a`hmiyetke iye boli`p esaplanadi`. Bul o`z gezeginde avtordin` wo`zge til birliklerin ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde stil`lik maqsette qollani`li`wi`ni`n` yen` bir sa`tli tabi`slari`nan biri. Shayi`rdi`n` «Akatsiya gu`llegen jerde» poemasi` jan`a qoni`slardi` ken`eytiwdin` a`hmiyetin tu`sindirip, worayli`q qalalardag`i` jaslardi`n` uzaqtag`i` quri`li`s wori`nlari`na

keliwin, ti`n` jerlerdi wo`zlestiriwge bolg`an shaqi`ri`qqa qosi`li`wi`n qollap-quwatlap maqullag`an shi`g`armasi` boldi`.

«Avtordi`n` ta`biyatti` qorg`awg`a, rawajlandi`ri`wg`a bolg`an iygilikli niyeti quwatlawg`a» i`layi`q. Bul woni`n` tuwi`sqa millet wa`killerinin` obrazi`n` jasawg`a etken da`slepki ko`lemli shi`g`armasi` boli`wi` menen xarakterli» - dep ko`rsetedi G.Yesemuratov⁷.

Haqi`yqattan da poemada ana ta`biyatti` qorg`aw, woni` qayta rawajlandi`ri`wda worayli`q qalalardan kelgen tuwi`sqa millettin` wa`killeri bolg`an Tanya, ku`yewi Sergey ha`m usta Anton Makarovichtin` obrazlari` shi`g`armani`n` negizi worayi`nda turadi`. Avtor bul rus milleti wa`killerinin` obrazi`n` jarati`wda sol rus tilinin` leksikoli`q birliklerinen de paydalanadi`. Sebebi ko`rkem shi`g`armani`n` tili talaplari`na bala sol rus adami`ni`n` obrazi`n` jasawda (qanday da millet bolmasi`n) wolardi`n` milliy til wo`zgesheligine de itibar beriw kerek. Usi` ko`z qarastan avtor poemada Anton Makarovichtin` tilinde:

1. «Marsh izimnen!» - dedi Anton,

Kewilli top ketti ju`rip,

Tuw tigildi qumg`a biyik,

Jer basi`na jetkennen son`.

2. Ta`biyatti`n` minezi mi`naw,

Elesletti-aw bu`gin mag`an,

Sonday si`qmar mujik edi-aw,

Bir gezde menin` bayg`us babam. (92-b)

degen qatarlarda rus tilindegi «marsh», «mujik» so`zlerin wori`nli` paydalani`di`. Bul so`zler poemada Anton Makarovichtin` milliy til wo`zgesheligine baylani`sli` woni`n` milliy obrazi`n` jasawda, shi`g`armani`n` idealli`q mazmuni`n` ashi`p beriwde di`qqatqa i`layi`q boli`p esaplanadi`.

Shi`g`armada personajdi`n` milliy til wo`zgesheligine baylani`sli` qollani`lg`an basqa tilden kirgen so`zler shayi`rdi`n` «Tashkentli shayi`r

⁷ Есемуратов Г. Ибрайым Юсуповтың поэзиясы. Н., 1976, 67-6

doslari`ma» qosi`g`i`nda da ushi`rasadi`. Bunda shayi`r bir sapari` Tashkentke barg`ani`nda kewil jaqi`n «otag`asi`n» izlep ju`rip talay telefonnan wo`zbek milletin` adamlari` menen so`ylesedi, wolardan wo`zinin` «otag`asi`n» soraydi`. Usi` so`ylesimlerinde wo`zbek milleti wa`killerinin` milliy til wo`zgesheligine baylani`sli` wo`zbek tiline ta`n so`zlerdi qosi`q qatarlari`nda paydalanadi`.

Birew aytti`: Aybek penen azanda,

Soyuzdan qaydadur kettiler» dedi,

Birew aytti`: Jan`a Mirtemir damla,

Ekewi jasi`ri`ni`p wo`ttiler» dedi (91-b)

Bul qatarlardag`i` «damla» so`zi telefon arqali` so`ylesken wo`zbek milleti adami`ni`n` milliy til wo`zgesheligin ko`rsetiw, qosi`qti`n` milliy koloritin jasaw maqsetinde qollani`lg`an.

«Nog`aylarga» qosi`g`i`nda shayi`r bi`lay jazadi`:

Gu`ller terip gezdim ha`rbir uaynawda, Kensheklerden qi`mi`z ishtim jaylawda,

-Kelgin, tuwg`an –der miymandos ag`adar,

-Wo`tpek je, - dep kishilerim jag`alar.

Bul qatarlardag`i` «wo`tpek» so`zi qaraqalpaq xalqi`ndag`i` milliy u`rp-a`detlerdin` biri tandi`r basi`nda nan jawi`p ati`rg`an qi`z-kelinsheklerdin` tusi`nan o`tip barati`rg`anda «nan awi`z tiyin`» yaki «nan jep ketin`» dep isharat bildirgeni si`yaqli` nog`aylarda da bar ekenligin nog`ayli` jen`geylerdin` tilinde real` ko`rsetiw maqsetinde qollani`ladi`.

3. Avtor tilinde waqi`yag`a baylani`sli` ekzotizmlerdin` qollani`li`wi`

Ekzotizmler – bul wo`zge xali`qti`n` u`rp-a`detlerin, ko`z-qaraslari`n, jergilikli koloritin beriwde tilge yengizilgen wo`zge til elementleri.

Varvorizmler bolsa – belgili maqsette tilge ma`jbu`riy tu`rde engizilgen wo`zge til elementleri.

Qaraqalpaq tilinde ekzotizmlerdin` qollani`li`wi`nda basli` u`sh sebepti atap wo`tiwimiz mu`mkin. Birinshiden, shi`g`armadag`i` jergilikli, koloritti, waqi`yani`n` shi`n kartinasi`n ko`rsetip beriw ushi`n, ekinshiden, ekzotizm so`zdi qaraqalpaq tilinde an`lati`w ushi`n bir qatar so`z dizbeklerin qollani`li`w kerek boladi`, usi`nday uzi`n-shubay tu`sindirmeden bas tarti`w maqsetinde, u`shinshiden wo`zlestiriwshi tilde ma`nisi usas so`z bar bolg`ani` menen ekzotizm so`zdin` ma`nisi toli`g`i` menen sa`ykes kelmeydi.

I.Yusupov wo`zinin` bir qatar shi`g`armalari`nda basqa til so`zlerin qollani`wg`a ayi`ri`qsha a`hmiyet beredi. Wol qon`si`las xali`qlardi`n` turmi`si`n su`wretleytug`i`n shi`g`armalari`nda, sonday-aq wolarg`a arnalg`an lirikali`q qosi`qlari`nda stil`lik jaqtan jergilikli koloritti an`lati`w maksetinde waqiyalarg`a baylani`sli` wo`zge til birliklerin wo`z tili qatnasi`nda qollani`ladi`. Bul shayi`rdi`n` qon`si`las xali`qlardi`n` milliy u`rp-a`detleri, ma`deniyati`, a`debiyati`, tili menen de jaqi`nan tani`s ekenligin de derek beredi ha`m solardi`n` na`tiyjesi boli`p esaplanadi`. Wo`zge til birliklerinin` qon`si`las tu`rkmen xalqi`ni`n` turmi`si`na arnalg`an «Gilemshi hayal haqqi`nda haqi`yqatli`q» poemasi`nda jiyyi ushi`ratami`z.

Bul poemada avtor waqiyag`a baylani`sli` jergilikli koloritti beriwdi na`zerde tuti`p tu`rkmen tiline ta`n leksikali`q birgeliklerdi qosi`q qatarlari`na endiredi:

Ba`lki nasaz keler, ba`lki saz keler,

Ba`lki hawazi`mnan ba`ha`r, jaz keler...

Tek sin`lim, qardashli`q kewlimdi uqsan`,

Soni`n` wo`zinen - aq mag`an ha`z keler, (126- bet)

«Qaradashli`q» so`zi tu`rkmen tiline ta`n leksikali`q birlik. Bul so`z shi`g`armani`n` tilinde tu`rkmen tiline ta`n bolg`an milliy si`patlardi` bildiriw menen bir qatarda lirik qaharmanni`n` tu`rkmen qi`zi`na tuwi`sqaqli`q qatnasi`n bildiriw ushi`n qollani`lg`an «qardashli`q» so`zi qaraqalpaq tilinde «tuwi`sqaqli`q» degen ma`nini an`latadi`. Lekin avtor bul jerde qaraqalpaq sin yemes, al milliy kartinani` beriw maksetinde tu`rkmen so`zlerin qollanadi`:

Qi`yal awlag`anday alti`n bali`qti`,
Saydi`n` suwi` menen gu`mani`m i`qti`,
Qi`zg`aldaq degenim qol sozi`p ko`rsem,
Keten ko`ylek kiygen qi`z boli`p shi`qti`. (126- bet)

«Keten ko`ylek» so`zi poemani`n` basi`nda avtordi`n` qi`yali`nda sa`wleleniwi arqali` beriledi. Sol keten ko`ylek kiygen tu`rkmen qi`zi` menen lirik qaharman sa`wbetlesedi.

Usi` sa`wbetlesiwinde joqari`dag`i` «qardashli`q» so`zi avtor tilinde qollani`ladi`.

Xaqi`yqati`nda tu`rkmen qi`zi` menen bolsi`n, yaki qanday da bir tu`rkmen tiline ta`n so`zlerdi wo`z tilinde qollanbaw mu`mkin yemes. Mine usi`nday mu`mkinshiliklerdi bayanlang`an waqiyag`a say shayi`r wori`nli` qollanadi`. Poemada bunnan basqa da tu`rkmen tilinin` lekikali`q birlikleri bir neshe wori`nlarda qollani`lg`an. Mi`sali`:

A`sker barar qayi`sqa ku`sh penen,
Albedewler suwli`q shaynar arqi`rap,
Jan`lawshi` bir jang`a jayli` ses penen,
Tani`s tu`rkmen aydi`mi`na sol qulak. (135-bet)

Bul qatarlarda tu`rkmen tiline ta`n «aydi`m» so`zi milliy koloritti beriw maqsetinde qollani`lg`an.

Asi`ri`li`p biyik qorg`an basi`nan,
Alti`n quyash ko`k jiyekke i`g`i`sti`,
Balalari`n emiziwge asi`g`ar,

Madonnasi` azat bolg`an shi`g`i`sti`n`. (139-bet)

«Madonna» so`zi Bati`s Evropa ellerinde hayal-qi`zlarg`a qarata joqari` hu`rmet-izzette ayti`latug`i`n so`z.

İ.Yusupov wo`zinin` bul shi`g`armasi`nda shi`g`i`s hayal-qi`zlari`n ati`s Evropa hayal- qi`zlari` si`yaqli` yeller menen ten` huqi`qli`, joqari` ma`deniyatli` ekenligin an`lati`w menen bir qatarda shi`g`armani`n` tilinde ko`rkem obrazli`li`q payda etiw maqsetinde «Madonna» so`zin wori`nli` qollani`lg`an.

Sonday-aq, XV–XVI a`sirlerde jasap ketken italiyali` Leonardo da Vinchidin` ismi de shi`g`armada qollani`ladi`:

Gazon- gilem, ka`ni janli` shi`g`i`sti`n`,
Gu`l kestesı ko`ikerip tur bag` u`stin,
«Jasa, tu`rkmen, si`rli` su`wret sheberi»,
Leonardo da Vindhii shi`g`i`sti`n`! –

Tariyxtan ma`lim bolg`ani`nday, Leonardo da Vinchi du`n`ya ju`zlik ma`deniyatqa ko`rkemlik ta`sirin tiygizgen italiyali` iskusstvo sheberi, belgili xudojnik, woni`n` sol woyani`w da`wirinde do`retken «Mono Liza» (Djokonda) si`yaqli` shi`g`armalari` wo`zinin` ta`biyg`i`y si`rli`li`g`i`, adamg`a degen estetikali`q ta`sershen`ligi menen bu`gingi ku`nimizge ayri`qsha a`hmiyetke iye.

A`sirese, woni`n` usi` shi`g`armasi`nda adamg`a degen muxabbat sezimlerin ayri`qsha etip sa`wlelendirgen. Bul shi`g`arma u`stinde Leonardo da Vinchi to`rt ji`l dawami`nda isleydi. Mine, usi` xudojniktin` usi` shi`g`armasi`n do`retiwtegi sheberligi si`yaqli` wo`zinin` teren` si`rli` nag`i`si` menen «adamni`n` aqi`li`na ug`ras kelmestey, tawi`s pa`rindey do`ngen» dan`qi` Hind, Afgan jerlerine deyin jetken Ersari`ni`n` qi`zi` toqi`g`an gilem de jeti ji`lda toqi`p pitkeriledi.

Ash kepterdey jemsegim tolsi`n dep,
Men jeti ji`l dengiz jerdi shoqi`di`m,
Kewildegi da`rtim ushi`n bolsi`n dep,
Bir gilem seksen to`rt ay toqi`di`m. (130-bet)

Shayi`r poemada Yersari`ni`n` qi`zi`ni`n` gilem toqi`wdag`i` sheberligin istaliyali` si`rli` su`wret sheberin salti`ri`p oni` bahalaydi`. Mine, sonli`qtan da «Gilemshi hayal haqqi`nda haqi`yqatli`q» shi`g`armasi`nda ulli` su`wretshinin` ismi tilge ali`nadi`. Demek, bul jerde wo`zge til elementi «Leonardo da Vinchi» shi`g`armada sali`sti`ri`w maqsetinde qollani`lg`an. Usi` taqlette o`zge til birliklerinin` shi`g`armada sali`si`ti`rw maqsetinde qollani`li`wi`n shayi`rdi`n` «Aktrisanin` i`g`bali`» poemasi`nda da ushi`ratami`z.

«Su`ysen` i`shqi` oti`nda ku`y» dedi, ku`ydim,

Biraq i`qti`yardi`n`, qalay tu`sin`sen`,

Ma`n`gi ju`regimde, saqlansan` sen,

Men-ko`zsiz gu`belek, sen-jari`q shamsan`.

Sen menin` qol jetpes Djul`tetamsan`,

Biz ma`ngi dos boli`p qalami`z endi,

A`kel, a`rmanli` dos, aq bilegin`di. (250-bet)

Bul qatarlardag`i` «Djul`etta» so`zi poemada A`bdiramanni`n` tilinde

beriledi. Sebebi, A`bdiraman Ari`wxanni`n` pa`k muxabbati`na, hadal ju`regine bola woni` Angliyalin` jazı`wshi` V.Shekspirdin` «Romeo ha`m Djul`etta» tragediasin`dag`i` pa`k muhabbatin` qurbani` bolg`an Djul`ttag`a sali`sti`radi`. I.Yusupov buni` wo`zinin` poemasi`nda wori`nli` qollani`ladi`.

I.Yusupov tilinde jergilikli koloritti an`lati`w maqsetinde qollani`lg`an wo`zge til birlikleri shayi`rdi`n` «eski fontan ertegi» poemasi`nda da ushi`rasadi`. Bul qi`ri`m xalqi`ni`n` a`psanawiy waqi`yasi`na tiykarlani`p do`retilgen shi`g`arma.

I`shqi`-muhabbat de rol wotti`n` ati`n,

Sen de si`nap ko`rgensen` quwati`n!

Woni`n` tasqa tu`sken izi jo`ninde,

So`yleyin qi`ri`mni`n` bul hikayatli`q – dep jazadi` shayi`r. Ati`nan an`lani`p turg`anday, shayi`rdi`n` shi`g`armasi` ertek-poema. Wonda Shoa Rustavelidin` «Jolbari`s terisin jami`lg`an palwan», Berdaqti`n` «Aqmaq patsha»

poemalari`nda su`wretlengen qi`zlardi`n` kelbeti, ma`rt jigitlerdin` tulg`asi` geyde eleslep ketetug`i`nli`g`i` da sonli`qtan. Waqiyalardi`n` u`yirilid zuli`mli`q, na`psi qawli`q, ta`n qumarli`g`i` ainalasi`nan ja`mlewi Berdaq su`wretlengen wo`mirdi esin`e saladı`, g`a`zenlendiredi. Usi`ni`n` menen birge wol xanqi`n` ha`reminde sarg`ayi`p, jan tapsi`rg`an gruzin qi`zi`na tas jani`wshi` usta jas gruzinnin` qoyg`an esteliginin` sheberinen asi`p tu`sip «nurlang`an juldi`z», «kewil shami`» muxabbat tuwrali` woylatadi`. Sarqi`ramalardi`n` sesti, sha`shmelerdin` jan`a ko`zleri qorqi`ni`shli` ji`ralar İ.Yusupovqa mahabbati` ha`m og`an tuwg`an qa`wipti ko`rsetiw ui`shn kerek bolg`an deydi ilimpaz, T.Yesemuratov «İ.Yusupovti`n` poeziyasi`» degen miynetinde. Demek, poemadag`i` waqi`ya qi`ri`m haqi`ni`n` a`psanawiy a`n`gimesinde negizlerin su`wretlengenlikten sol qi`ri`m halqi`ni`n` tilinde ta`n bolg`an so`zler de shi`g`armalari`ni`n` tilinde o`z sa`wleleniwin tabqan. Sebebi avtor sol hali`qqa ta`n bolg`an leksikali`q birliklerdin` shi`g`armada su`wretlengen waqi`yag`a sa`ykes jergilikli koleritti yag`ni`y sol xali`qqa ta`n bolg`an milliy si`patlardı` an`lati`w maqsetinde qollanadı`.

1.Xal moyni`n`di` ko`p sulı`wdi`n` wobalı`,

Bul jer tutqi`n ari`wli`qti`n` hamalı` – dedi dilman turi`p xanni`n` qasi`nda,

Chadrasi`n seripti qi`z wo`z basi`na,

Ha`m te dilril jazs ustag`a jas sulı`w

Zerli wo`n`irin juwdi` i`ssi` jasi`na... (252-bet)

2. Sezgir woymuh xanni`n` sadi`q saqshi`si`,

Japi`raq tu`sip shi`rti`ldasa bag` ishi,

Ya bir hayal qi`z bassa qa`dimin,

Ko`z asti`na toqi`r gu`man nag`i`shi`n (244 bet)

Xosh iyisli shirt penen qi`zi`l gu`l ha`m bag`

Gijim wo`rmelegen nag`i`sli` shi`rban`,

Tardi`n` na`zik sazi` shayi`r ba`yi`ti,

Quwi`s gewde xandi` turmadi` arban.

Ha'r bir millet wo`zine ta'n u`rp-a`deti, tili milliy kiyim-kenshegi, ma`deniyati`, ta`biyati`, geografiyali`q jag`dayi` si`yaqli` wo`zgeshelikleri menen aji`rali`p turadi`. Usi` wo`zgesheliklerdin` ayi`ri`m elementleri shi`g`armani`n` talabi`na say qollang`anda g`ana wol shi`g`arma milliy koloritli shi`g`arma boli`p tabi`ladi`. Sonli`qtan da shayi`r wo`zinin` bul «Yeski fontan yertegi» shi`g`armasi`nda ko`rsetilgen mi`saldag`i` chadra, evnuh, mirt si`yaqli` kavkaz xalqi`na ta'n leksikali`q birliklerdi wori`nli` qollang`an.

1. Evnuh – xanni`n` ha`rem sarayi`ndag`i` hayallari`na ko`z-qulaq boli`p bag`i`p ju`riwi ushi`n isenip qoyg`an aqta qul. (I.Yusupov)

2. Chadra – bul jerde gruzin qi`zi` Dilarani`n` ju`zindegı perde.

3. Mirt – gu`ldin` bir tu`ri. (I.Yusupov)

Bende bolg`an ari`w Kavkaz erkesi,

Serpilgen ju`zindegı perdesi,

Tas arti`nan wo`rt sharpi`g`an ji`landay,

Bir do`n`bekship ketti xanni`n` gewdesi. (249 bet)

Egerde shi`g`armani`n` tilinde «chadra» so`zinin` worni`na wo`zimizdin` tildegı «pa`renje» so`zin qollang`anda wonda qi`ri`m xani` Gereydin` aldi`nda aldi`nda turg`an qi`z (gruzin qi`zi`) wo`zbek qi`zi` kibi boli`p keter edi, shi`g`armani`n` milliy koloriti (si`pati`) bolmag`an bolar yedi.

Avtor tilinde qollani`lg`an basqa tilden kirgen so`zler shayi`rdi`n` poemalari` menen bir qatarda qon`si` wo`zbek, qazaq, qi`rg`i`z, tu`rkmen, tatar, bashkurt, azerbaydjan xali`qlari`na arnalg`an lirikali`q qosi`qlari`nda da ushi`rasadi`. Mi`sali`, wo`zbek tilin leksikali`q birlikler shayi`rdi`n` «Tashkentli shayi`r doslari`ma», «Ba`ha`r ha`m sen» si`yaqli` shi`g`armalari`nda ushi`rasadi`.

«Tashkentli shayi`r doslari`ma», qosi`g`i` «a`skiya», «dawra», «sh`eriyat» si`yaqli` basqa tilden kirgen so`zler avtor tilinde shi`g`armada milliy si`patlardi` sa`wlelendiriw maqsetinde qollani`ladi`.

1. Joyi`tqan jog`i`mdi` da sol jerden tapti`m,

Payt eken shay suwi`n a`skiya qi`zg`i`n...
Sizge bas qosqan sol balali`q waqti`m
Yeske tu`sse yele delebem qozg`an. (92 bet)

2. Sonnan berli sizin` alti`n da`wran`i`z,
Mag`an qushaq ashar jati`r qamastan,
Dosli`q ha`m shayi`rli`q gu`lleri nag`i`z,
Kewil bostani`nda jupar iyis shashqan.

3. Ulli` Nawayi`dan tarti`p bu`gingi
Kishkene Abdullani`n` qosi`g`i`na deyin,
Wo`zbek sh`eriyati` bir du`n`ya boli`p,
Ruwximdi` gu`llep jasaydi` menin`. (92 bet)

Yeskertiwler: a`skiya – baqsi`, dawra – woti`ri`spa, ma`jilis ma`nisinde,
sh`eriyat – poeziya (I.Yusupov).

Joqari`da birinshi mi`saldag`i` a`skiya so`zi wo`zbek tiline leksikali`q birlik
boli`p bul so`zdi wo`z shi`g`armasi`nda wo`zbek xalqi`ni`n` milliy u`rp-
a`detlerinin` biri si`pati`nda keltirip wo`tedi.

Yegerde avtor wo`zbek tiline ta`n leksikali`q birlik «askiya» so`zinin`
worni`na qaraqalpaq tilindegi «baqsi» so`zin qollang`anda wonda bul qosi`qti`n`
milliy xarakteri bolmas edi. Sebebi bizdegi (qaraqalpaqlardag`i`) baqsi` wo`zbek
xalqi`ndag`i` askiyani`n` da`l wo`zi emes, al wolardi`n` arasi`ndag`i` aytarli`qtay,
bir qansha wo`zgeshelik ayi`rmashi`li`q bar...

I.Yusupov mine usi` wo`zgeshelikti yesapqa ali`p bul shi`g`armani`n`
tilinde askiya so`zin duri`s qollanadi`.

Al yekinshi ha`m u`shinshi mi`sallardag`i` «dawra», «sh`eriyat» so`zleri
wo`zbek xalqi`ni`n` milliy til wo`zgesheligine baylani`sli` qosi`qti`n` milliy
koloritin jasawda soni`n menen bir qatarda qosi`qti`n` ko`rkem ta`sirliligini
artti`ri`w maqsetlerinde qollani`lg`an. Shayi`rdi`n` «Ba`ha`r ha`m sen»
g`a`zzelinde «raqs», «durgana», «ushaq» degen wo`zbek tiline ta`n leksikali`q
birlikler ushi`rasadi`:

1. Jer kiyer toy lipasi`n g`awasha gu`llengende,

Raqsqa tu`sken kibi go`zzal «ba`ha`r» ansambli,

Baslap Mukarramasi`, g`awasha gu`llegende,

Al seni toylatar tu`rin` joq ashi`g`i`n` Ayaziyge. (162 bet)

2. Kewlim ister, sayrasa «Samarqand ushshaqlari`»,

Dan`qi` qurdasi`n` Tursi`nay du`ganaday so`ylesin`.

Wo`zbek paxtasi`n a`lemge alti`n etip tani`tqan,

Paxtakesh diyxan xalqi`mday ma`rdanadan so`ylesip. (162 bet)

Bul mi`sallardag`i` «raqs», «du`gana», «ushshaq» so`zleri de shi`g`armani`n` mazmuni`na say wo`zbek xalqi`na ta`n milliy si`patlardi` an`lati`w maqsetinde avtor tilinde wori`nli` paydalani`lg`an.

Wo`zbek tilinde ta`n leksikali`q birlikler si`yaqli` İbrayi`mni`n` qosi`qlari`nda qon`si` qi`rg`i`z tiline ta`n so`zler de wog`ada jiyi ushi`rasadi`. Buni` biz shayi`rdi`n` qi`rg`i`z xalqi`na qi`rg`i`z jerine arnalg`an «bir aq qalpaq asti`nda», «nari`n», «Men su`yemen qi`rg`i`z alatawi`n», «Qi`rg`i`z GAI. Erkinge chest` beredi».

Bul qosi`qlari`nda shayi`r basqa tilden kirgen so`zlerdi tiykari`nan jergilikli sharayatqa baylani`sli` qollanadi`. Mi`sali: «Bir aq qalpaq asti`nda» qosi`g`i`nda:

1. Qomuzdan sulı`w ku`y shi`g`ar

Toli`baydan si`nshi` bar,

Toqtag`ulday i`rshi` bar,

Bul aq qalpaq asti`nda. (105 bet)

2. Alatawg`a usati`p,

Aqqa boyap to`besin,

Tigir bergen uqshati`p,

Manasti`n` choq enesi. (105 bet)

Tu`sinikler: qomuz – qobi`z (dombi`ra), i`rshi` – qosi`qshi`, Choq enesi – mamasi` (I.Yusupov).

Bunda «qomuz», «i`rshi`», «kuy», «choq enesi», so`zleri qi`rg`i`z tilinde ta`n leksikali`q koloritin jasawda paydalani`lg`an, Qomuz – bul qi`rg`i`z xalqi`ni`n` wo`zine ta`n bolg`an milliy so`z a`sbası`lari`ni`n` biri. Bul a`sbaq qaraqalpaqlardi` duwtar, w o`zbeklerdegi dutar, qazaqlardag`i` dombi`ra, si`yaqli` so`z a`sbaq biraq woni`n` du`zilisi, shi`g`aratug`i`n sesti wo`zgeshe. Sonli`qtanda shayi`r qosi`qta qomi`zdi` qi`rg`i`z xalqi`ni`n` milliy ko`rinislerinin` biri si`pati`nda atar o`tedi.

«Nari`n» qosi`g`i`nda:

1. Er awdi`n`da wo`rteksen`-naqi`l elsen`,

Shetin`nen shayi`r elsen` – aqi`n elsen`,

I`ssi`q elsen`, wo`ytkeni basqalardan,

Sen ku`nge to`rt shaqi`ri`m jaqi`n elsen`.

2. Qonag`i`n`a bas qoyi`p semiz qoydan

«Qonaq qa`de ku`y tart» dep qami`z qayg`an,

Eki sulı`w ku`limlep esip ashsa,

Eki sulı`w et tarti`p qi`mi`z quyg`an.

«Men su`yemen qi`rg`i`zdi`n` alatawi`n» qosi`g`i`nda:

Alataw, sen du`n`yada bir ekensen`,

Taw boli`p u`yip qalg`an i`r ekensen,

Qulap ketpey seni qayti`p tur desem,

Qi`rg`i`zlarg`a su`yenip tur ekensen` (164 bet).

«Qi`rg`i`z GAİ Erkinge chest` beredi» qosi`g`i`nda

Shayi`rdi` xali`q su`yip, eskertedi,

Alatawdan i`r tarti`p xosh keledi.

Jol ashi`q aqi`n doslar, jaqi`n doslar,

Qi`rg`i`z GAİ Erkinge chest` beredi!

Alatawdan i`r ju`klep kesh keledi,

Kesh tartqanlar Tashlerden seskenedi (180 bet).

Bul joqari`da ko`rsetilgen mi`sallardag`i` qi`rg`i`z tiline ta`n «aqi`n», «qomuz», «et», «i`r», «ku`y» bezlerinde so`zler si`yaqli` qosi`qti`n` milliy koloritin jasawda avtor tilinde wori`nli` paydalani`lg`an. Soni`n` menen birge bul so`zler qosi`qti`n` uyqasi`na da say tu`sken, mi`sali` «Nari`n» qosi`g`i`na bayanlawi`sh ag`za ag`za xi`zmetinde kelip:

1. Yel awzi`nda yerteksen` – naqi`l yelsen`,

Shetin`nen shayi`r yelsen`, aqi`n yelsen`,

2. Qonag`i`na bas qoyi`p semiz qoydan,

«Qonaq qa`de ku`ytart dep qomuz qoyg`an».

«Men su`yemen qirg`i`zdi`n` Alatawi`n» qosi`g`i`nda:

Alataw sen du`n`yada bir yekensen`,

Taw boli`p uyi`p qalg`an i`r yekensen`.

«Qi`rg`i`z GAI Erkinge chest` beredi» qosi`g`i`nda aqi`n doslar, jaqi`n doslar degen qatarlarda uyqasqan say qollang`an. «Xosh keldin`, tu`rkmenim, sapa kelipsen`» qosi`g`i`nda bolsa tu`rkmen tilindegi «qardashi`m» so`zin shayi`r o`z tilinde tu`rkmen xalqi`na tuwi`sqanli`q sezimin ani`g`i`raq etip bildiriw maqsetinde qollanadi`.

Sapar a`njami`nda sa`rwi rawani`n`,

Go`rug`li`day gu`rlep su`rgen da`wrani`n`,

Qurbani`n` bolayi`n a`ziz miymanim,

Xosh keldin`, qardashi`m, sapa kelipsen`.

Shayi`r «qardashi`m» so`zinin` orni`na qaraqalpaq tilindegi «tuwi`sqani`m» so`zin qollang`anda da pikir buzi`lmas edi. Lekin shayi`r shayi`r olay islemegen. Sebebi shayi`r wo`zininn` tiykarg`i` aytayi`n degen pikirin tu`rkmen tilinde tu`siniklirek boli`wi` ushi`n, shi`g`armani`n` tilinde milliy koloritin an`lati`w ushi`n usi` «qardashi`m» so`zin wori`nli` qollanadi`.

Tu`rkmen temasi`ndag`i` «Toylarg`a ulassi`n toyi` tu`rkmennin`» qosi`g`i`nda da tu`rkmen tilindegi «za`hmetkesh» so`zin qollang`an.

Toy degen bir xali`qti`n` g`a`ziynesidur,

Kewildin` du`birli a`ndiyshesidur,

Sha`nli za`hmetkeshtin` ma`rtebesidur,

Toylarg`a ulassi`n toyi` tu`rkmennin`.

Za`hmetkesh – miynetkesh.

Bundag`i` qollani`lg`an tu`rkmen so`zi qosi`qta tu`rkmen xalqi`ni`n` milliy wo`zgesheligin ko`rsetiw menen birge qosi`n` ko`rkemestetikali`q ta`sirliligin de artti`ri`p tur. Shayi`r «Za`hmetkesh» so`zin qosi`q qatarlari`nda qollang`anda usi`llardi` yesapqa alg`an.

Sunday aq, «Alti`n da`r`yali`q samali`na» qosi`g`i`nda shayi`r tu`rli tillerden tu`rli tillerden tu`rli namani` qanati`nda ali`p ushqan alti`n da`r`yali`q samali`n tu`rli muqamg`a bo`lep su`wretlewdi. Bul namani`n` konkret qaysi` xali`qti`n` namasi` ekeknligin shayi`r qosi`qta bi`layi`nsha bayanlaydi`:

Bul nama qi`zi`l qum jaylawlari`nan,

«Et, su`t molshi`li`g`i`!» dep su`ren salar,

Maldi`n` izin ierogliftey woqi`g`an,

Bawi`ri`m qazaqlardi`n` a`n` ku`yinde bar.

Bul qosi`qti` aytqan rus dawisi`,

Tuwi`sqa motiv boli`p sin`gen qani`ma,

Jan`a da`wir jan`a namani`n` ku`shi.

Lapi`z birgen tu`rkmen aydi`mlari`na.

Bul namadan jan`a jiger, yosh alg`an,

Bahadi`r bali`qshi` – Aral baylari`,

Yesitilgen shali` ati`zlari`nan,

Tuwi`sqa korsen`lerdin` «toradiy» leri.

(İ.Yusupov I` tom, 157-b)

Bunda qon'si` qazaq, tu`rkmen ha`m ko`rsen` tiline ta`n «a`n-ku`y», «aydi`m», «toradiy» so`zleri avtor tilinde berilip, bul so`zler sol xali`qlardi`n` milliy til wo`zgesheligin an`lati`w ha`m soni`n` menen birge qosi`qti`n` ko`rkem – estetikali`q ta`sirliligin artti`ri`w maqsetinde qollani`lg`an.

Usi` si`yaqli` basqa tilden kirgen so`zler avtor tilinde qollani`li`wi`n shayi`rdi`n` qazaq xalqi`na arnalg`an bir qansha qosi`qlari`nda ushi`ratami`z. Atap aytqanda, qazaq a`debiyati`ni`n` klassigi Abay Qunanbaevti`n` 125 ji`lli`q merekesine bag`i`shlap do`retken «Men Abaydi` yadqa bilgen xali`qpan» (1971-j) qosi`g`i`nda shayi`r qazaq xalqi` qaraqalpaqlar menen tu`bi bir tuwi`sqan yekenligin, wo`zinin` Abay shi`g`armalari` menen jaqi`nnan tani`s ekenligin:

Sen Abaydi`n` birer so`zin umi`tsan`,
Men aytayi`n, kel de mennnen sorap al,..
Tegimiz bir wo`ris-arqaw shali`sqan,
Miyrim su`tin bir yemshekten yemisken,
Tar qursaqta tay g`unanday tebisken,

Xanalasi`m, qazaq yeli, shari`qlan`! – dep ayta kelip, qosi`q qatarlari`nda «wo`len`», «ku`y», «dombira» degen qazaq tiline ta`n leksikali`q birliklerdi qollanadi`:

Ko`sh arti`nda asi`q woynap jasi`mda,
Tariyxtan sa`l keshewillep qali`ppan,
Bilim bar dep yeskermeppen basi`nda,
Wo`len` so`zge wo`zim biraq ali`qpan, -
Men Abaydi` yadqa bilgen xali`qpan.
Dilmashsi`zli`q – aq qazaqshag`a qani`qpan,
Ku`y ti`n`layi`q, dombi`ran`di` ala bar.

Bul so`zler shi`g`armani`n` tilinde shayi`rdi`n` tilinde shayi`rdi`n` qi`rg`i`z xalqi`na arnap do`retken qosi`qlari`ndag`i` si`yaqli` qazaq xalqi`ni`n` milliy tiline, ma`deniyati`na baylani`sli` wo`zgesheligin ko`rsetiw, shi`g`armani`n` ko`rkem

ta'sirliligini arttı'ri'w maqsetlerinde qollanı'lg'an. Yeger de bul so'zlerdi qosi'q qatarlari'nda qollanbag'anda shi'g'armani'n' milliy si'patlari' bolmas yedi.

Shayi'r bul qatarlardag'i' «ku'y», «dombira» so'zlerin ko'rkem shi'g'armani'n' talabi'na say zan'li' tu'rde qosi'q qatarlari'na yengizedi.

«Ko'kshe taw» qosi'g'i'nda shayi'r İbrayim Yusupovti'n' ta'biyatti'n' bay ko'rinislerine bolg'an teren' muhabbatı' jı'rlanadı'. Sebebi, a'tirapi'mi'zdag'i' ta'biyatti'n' bay, sulı'w ko'rinisleri, to'besi bultqa tiygen Ko'kshetaw, woni'n' yeteginde «bulttay ko'ship ju'rgen qoylar, i'rg'ali'p wo'sken biydayzarlı'qlar, tik jartasta turg'an aqsha kiyik», «biy biylep» degen qazaq tiline baylani'sli' leksikali'q birlikler shi'g'armani'n' milliy koloritin beriwde qollanı'lg'an.

Kel jani'm himmetin'nen bayı'g'ayi'n,
Qazaqti'n' bal qaymaqli' shayi' tayi'n.
Bal barmaqtı' bati'ri'p quy qi'mi'zdi',
Wo'zin' jazg'an da'rtin'nen ayi'g'ayi'n.

Ken' dalası'na «Toqsan segiz Belgiya si'yg'anday» Qazaqstan qosi'g'i'nda da shayi'r qazaq tiline ta'n «a'n ku'ydin'», «ku'y» so'zlerin shi'g'armani'n' tilinde milliy si'patlardı' an'latı'w maqsetinde qollanadı'.

Baylı'q, doslı'q a'n-ku'ydin' u'lkesinde,
Million juldi'z ji'mi'n'lar bir keshinde,
Toqsan segiz Bel'giya si'yg'an jerdin',
Ken'ligi bar kewlinde, irgesinde,
Alti'n da'n ten'izindey ti'n' gu'rlegen,
Alma-ata alti'n saray gu'n'igirlegen,
Abaydı'n' a'rmanlari' iske asi'p,
Qurmang'azi' mi'n' ku'y bop gu'mbirlegen. (160-bet)

İ.Yusupov wo'zinin' joqari'dag'i' ko'rip wo'tken qazaq xalqi'na bag'i'shlang'an, qosi'qlari'nda men «qazaqshag'a qanı'qpan g'oy» dep, qazaq tiline ta'n leksikali'q birliklerdi qalay bolsa solay ha'dden ti's qosi'q qatarlari'da endire bermesten tek g'ana jeke siyrek: kerekli wori'nlarda g'ana paydalani'ladi'.

Bul wo`z gezeginde ko`rkem shi`g`armani`n` tili wazi`ypasi` ushi`n da wori`nli` boli`p yesaplanadi`.

Avtor ekzotizmlerdi «Saw bol, Tatarstan», «Tatarstan jollari`nda», «Bashqurstang`a» qosi`qlari`nda da qollani`lg`an.

«Boshqurstang`a» qosi`g`i` shayi`rdi`n` Qaraqalpaqstan a`debiyati` menen iskusstvosi`ni`n` Bashqurstandag`i` ku`nlerinin Ufada 1977-jı`li` iyun`de ashi`li`w salatanati`nda woqi`lg`an qosi`g`i` boli`p, bunda shayi`r wo`zinin` «Baxi`tli` el Bashqurstan diyari`na» su`yiwshilik sezimin beldiredi.

Go`zzal taw – tog`ayli` bashqurt u`lkesin shi`n kewili menen su`ygen shayi`r boshqurt xalqi`ni`n` milliy til wo`zgeshiligine bal bul qosi`g`i`nda «alsuw», «balqurti`ni`n`» degen bashqurt tiline ta`n so`zlerdi qollanadi`.

Dosli`q, baxi`t, shadli`q bostani`,
Bashqurtstan alsuw tan` eli,
Qaraqalpaqsha i`nti`g`i`p jani`m,
Bashqurt boli`p su`yemen seni.
Biyik maqsetlerdi go`zlegen,
Pali`n`di` jegen ayi`wlarda ha`tte,
Bal qurti`ni`n` shaqqani`n` sezbegin. (38-b)
alsuw-suli`w; bal qurti` - pal ha`rresi.

Bul so`zlerdi shayi`r qosi`q qatarlari`nda qollani`w arqali` shi`g`armani`n` milliy xarakterin beriwe, az da bolsa wo`zinin` bashqurt xalqi`na bolg`an tuwi`sqanli`q sezimin bildiriwde qollang`an.

Bashqurtlar da qaraqalpaqlar si`yaqli` tu`rkiy tilles xali`qlar topari`na kiredi. Sonli`qtan da bashqurt tiline ta`n joqari`dag`i` mi`sallardag`i` «palsuw», «bal qurti`» so`zleri fonetikali`q du`zilisi, leksika-semantikali`q ma`nisi, morfologiyali`q quri`li`si` boyi`nsha qaraqalpaq tilindegi «suli`w», «pal ha`rresi» so`zlerine bir qansha jaqi`n shayi`r, mine, usi`nday jaqi`nli`qlar boyi`nsha da qaraqalpaq xalqi`ni`n` bashqurtlarg`a tuwi`sqanli`g`i`n ko`rsetkish bolg`an.

Usi` si`yaqli` shayi`rdi`n` tatar a`debiyati` ha`m iskusstvosi`ni`n` Qaraqalpaqstandag`i` ku`nlerinin` ashi`li`w saltanati`na bag`i`shlang`an «Saw bol, Tatarstan» qosi`g`i`nda shayi`r Qaraqalpaqstang`a hu`rmet penen «ali`s joldan at sabi`lti`p» kelgen Tatarstan iskusstvosi` sheberlerine qutli` qa`demler tileydi, hu`rmet penen bas iyedi.

Qosi`qta tatar xalqi`ni`n` hu`rmetine bola «ninda`y», «a`ybet», «sha`ba`ta`», «sanduwg`ash», «jer jelegi» degen tatar tiline leksikali`q birliklerdi qosi`q qatarlari`nda qollanadi`.

Qanday jaqsi` «ninda`y a`ybet» - bolg`an,

Bizdi izlep, tami`r quwg`ani`n`,

At sabi`lti`p keldin` ali`s joldan,

Raxmet sag`an, tuwg`ani`m!

Sayran etip qazan artlari`nda,

Sabantayda sha`ba`ta` i`shqi`nda,

Ti`rmasqanbi`z bag`analarg`a.

A`nkeylerdin` anali`q miyrimin,

Sa`ydash sazi`n, toqay ji`rlari`n:

Kewillerdi ma`ftun etetug`i`n

Edil boyi`ni`n` sanduwg`ashlari`n

Ali`p keldin` bizin` elimizge.

Ninda`y a`ybet-qanday jaqsi`, sha`ba`ta`-jo`ke qabi`g`i`nan toqi`lg`an boishmaq gewish, Sabantoyda biyik bo`rene-bag`ang`a wo`rmelep kim woni` alsa, sol bayraq aladi`, a`nkey-ana, sa`ydash – ataqli` kompozitor, sanduwg`ash-bu`lbil.

Bul mi`sallardag`i` «ninda`y a`ybet», «sha`ba`ta`», «sanduwg`ash» so`zleri shi`g`armani`n` tilinde tatar xaln` milliy si`pati`n, til wo`zgesheligin, milliy u`rp-a`detin an`lati`w maqsetinde qollani`lg`an. A`ap aytqanda, qosi`qta tatar xalqi`ni`n` milliy da`stu`rlerinin` biri Sabantoyi`, sol sabantoy «sha`ba`ta`» i`shqi`nda bolg`anlarg`a wo`rmelew si`yaqli` milliy woyi`nlari`ni`n` bar ekenligin

ko`rsetip wo`tedi. Shayi`rdi`n` wo`zi de ayag`i`na sha`ba`ta` kiyip bul woyi`nni`n` gu`wasi` bolg`anli`g`i`n atap wo`tedi.

Ja`ne de ayti`p wo`timiz kerek, qaraqalpaq eline qonaqqa kelgen tatar a`debiyati` ha`m iskusstvosi` sheberlerine az da bolsa tatar tilinde qatnas jasaw, bul wolarg`a degen hu`rmettin` bir ni`shani` boli`p sanaladi`. Degen menen, avtor bul qosi`g`i`nda tatar xalqi`na, iskusstvo sheberlerine joqari` hu`rmet ko`rsetemen degen maqsette tatar tilinin` ekzotizmlerinin` wori`nsi`z paydalana bermesten al kerekli wori`nlarda shi`g`arma tilinin` talabi`na say da`rejede qollanadi`. «Tatarstan jollari`nda» qosi`g`i`nda da tatar tiline ta`n «sanduwg`ash» so`zin qollang`an.

Yedil betten yesken jeldey azang`i`,
Kewilin`di terbemes, sanduwg`ash qusi`m,
Temirla`n` ha`m Grozni`ydi`n` Qazandi`
Jawlap alg`ani`nan zi`yat men ushi`n...(41 bet)

Bul so`z de shi`g`armani`n` tilinde jergilikli koloritti an`lati`w maqsetinde avtor tilinde qollani`lg`an.

I.Yusupov wo`zine ustaz dep bilgen Azerbaydjanli` Sula`yman Rustemge bag`i`shlang`an, «Keldim» qosi`g`i`nda da wo`zge til elementleri ushi`rasadi`. Shayi`r wo`zinin` bul qosi`g`i`nda tuwi`sqaq azerbayjan xalqi`na wo`zbek, qaraqalpak u`lkelerinen wo`zinin` tuwi`sqaqli`q dosli`q sa`lemin ali`p kelgenligin ayta kelip qosi`q qatarlari`nda «pampi`g`», «sa`yqal», «choq go`zzal», «g`oshma», «eshk olsun» si`yaqli` azerbaydjan tiline ta`n bolg`an leksikali`q birliklerdi qollanadi`:

Arzi`m yesit menin` Sula`yman ag`a,
Bir yar sawdasi`na tu`stim de keldim,
Sizin` pampi`g`-bizin` paxtami`z kibi,
Appaq bultlardi`n` u`stinde keldim.
Alti`n Ferg`anadan, A`ndijani`mnan,
Hawali` Samarqand sa`yqollari`nan,
Tarlan kewlim qus bop ushti`mda keldim.
Buyi`rsi`n, choq go`zzal g`omsha pitermen,

Hazardan qir`iq ma`rte ju`zip wo`termen.

Raxmet, miynetkesh, azat insang`a,

Eshk olsun sovetlik A`zerbayjang`a!

Choq go`zzal g`omsha-ku`ta` suli`w qosi`q, eshk olsun dan`q bolsi`n.

Mi`sallardag`i` azerbayjan tiline ta`n so`zler (pampi`g`, sa`yqal, shoq go`zzal, g`omsha, eshk olsun) biz joqari`da shayi`rdi`n` wo`zbek, qazaq, qir`g`i`z, bashqurt, tatar, tu`rkmen xali`qlari`na arnalg`an shi`g`armalari`ndag`i` qollani`lg`an ekzotizmler si`yaqli`, qosi`qta azerbayjan tiline ta`n milliy si`patlardi` an`lati`w, ko`rkem ta`sirliligini artti`ri`w maqsetlerinde qollani`lg`an. «Keldim» qosi`g`i`nda azerbayjan tiline ta`n so`zlerdin` qollani`li`wi`ni`n` xarakterli ta`repi, bul qosi`q Azerbayjanda Wo`zbekstan a`debiyati` menen iskusstvosi` ku`nlerinin` ashi`li`wi` saltanti`na arnap do`retilgenlikten ha`m sol saltanatta woqi`li`wi`na baylani`sli`. Sebebi sol saltanatta ti`n`lawshi`lardi`n` ko`bisi azerbayjan adamlar, qosi`q azerbayjanlarga` arnalg`an. Sonli`qtan da shayi`r wolarg`a wo`zinin` aytayi`n degen pikirini, kewil tuyg`i`lari`n tu`siniklirek boli`wi` ushi`n, soni`n` menen birge wo`zinin` azerbayjan xalqi`na kewil jaqi`nli`g`i`n bildiriw, maqsetinde azerbayjan tiline ta`n so`zlerdi qosi`q qatarlari`nda qollang`an.

4. Wo`zge til birliklerinin` ko`rkem shi`g`armada ekspressiv ma`ni beriw ushi`n qollani`li`wi`

Ko`rkem shi`g`armani`n` ti`n`lawshi`g`a ko`rkem estetikali`q ta`sirliligi, ta`rbiyali`q si`patlari` birinshi gezekte oni`n` tilinde ko`rinedi.

Jazi`wshinin` talanti` tek shi`g`armani`n` waqi`yalari`n sheber quri`wda emes, al nag`i`z kerek so`zdi taba biliw uqi`pli`li`g`i`nda da ko`rinedi. «Waqi`ya go`neredi. Waqi`t wo`tken sayi`n eskirip baratug`i`n waqi`yani`n` tiregi, ha`tteki woni` saqlaytug`i`nni`n` wo`zi - so`z» - deydi V.S.İvanov (Literaturnaya gazeta, 1965-jıl, 2-mart),

Usi`nday uqi`pli`li`qti`n` ja`mlengen formasi` İ.Yusupovti`n` shi`g`armalari` ushi`n da ta`n qubi`li`s boli`p esaplanadi`.

Biz aldi`n`g`i` bo`limlerde wo`zge til birlikleri İ.Yusupovti`n` shi`g`armalari`nda personaj xarakterin ashi`wda, jergilikli milliy koloritti

an`lati`wda qollani`lg`ani` jo`ninde pikir ju`ritken edik. Wo`zge til birlikleri ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde tek g`ana usi` maqsetlerde qollani`li`p qoymastan, al soni`n` menen birge shi`g`armada bayanlamaqshi` bolg`an pikirdi ko`rkem obrazli` etip jetkiziw, ekspressiv-emotsionalli`q ta`sirliligin arttti`ri`w maqsetlerinde de qollani`li`wi` mu`mkin. Ma`selen, İ.Yusupovti`n` poeziyasi`nda «Aral elegiyalari`, «Wo`tip barati`r», «O, den sawli`q, den sawli`q», «İrpen», «Biz – mug`allim, Sabi`r, Dosjan direktor» degen qosi`qlari`nda wo`zge til elementleri usi`nday maqsetlerinde qollani`lg`anli`g`i`n ko`riwimizge boladi`. «Aral elegiyalari`» shi`g`armasi`nda shayi`r Aral ten`izinin` bu`gingi ta`g`diri, woni`n` ta`biyati`, awi`r halattag`i` tirishilik du`n`yasi` ten`iz ta`n`irisinen ma`det ku`tkendey jag`dayda ekenligin ayta kelip:

U`lken xojali`g`i`n jiberip xodqa,

Mu`mkin wo`ter yedi xozraschetqa,

«Bir ko`l quri`di`» dep kim berer sotqa?

Ko`ldenen` tabi`sqa quni`g`ar edi (192-bet)

degen qatarlarda wo`zge til birliklerin qollanadi`. Bul so`zler (xodqa, xozraschetqa) shi`g`armani`n` tilinde ayri`qsha ekspressiv ma`ni beriw ushi`n qollani`lg`an. Sebebi, «ten`iz ta`n`irisi» degen bizge kewlin suwi`ti`p Aral ten`izisiz aq «qa`na`a`tkе bereket» degendey xod (jaqsi`) turmi`s keshirer yedi, deydi shayi`r.

Shayi`r bul jerde Aral ten`izinin` quri`p ketiwi biz adamlardi`n` sebebinen ekenligine duri`s tu`sinedi ha`m adamni`n` tirishiligi ta`biyatqa g`a`rezli ekenligi, al ta`biyat adamlarg`a g`a`rezli yemes, ha`tteki bir ko`l (Aral ten`izi) - siz-aq jasawi` mu`mkin degen ideyani` obrazli` etip jetkiziw maqsetinde «xodqa», «xozraschetqa» degen rus tiline ta`n so`zlerdi wo`z tilinde qollani`w, arqali` Aral ten`izinin` ta`g`dirine jani` ashi`wshi`li`q sezimdi tag`i` da wo`tkeriledi. Ja`ne de shi`g`armani`n` tilinde:

Xrustal jamlarda shayqali`p sharap,

Salqi`n sharda`radan ten`izge qarap,

Xani`mlar sho`llese «borjomi» sorap,
Xanni`n` qi`zi`nan da wo`tkerer yedi...

degen qatarlardag`i` «borjomi» so`zi avtor tilinde shi`g`armada ma`ni wo`tkirligin beriw maqsetinde qollani`lg`an.

Shi`g`armada ten`iz boyi`ndag`i` «ma`rmer dachag`a» kelgen xani`mlardi`n` sho`llese borjomi sorap, xanni`n` qi`zi`nan da wo`tkerilgenligi bul turmi`s realli`g`i`n ko`rsetedi.

Usi`nday «shag`al ma`slik» lerdi shi`g`armada real ko`rsetiwde «borjomi» so`zi konkret fakt (ani`q da`lil) si`pati`nda ko`rinedi. Shayi`r bunday turmi`sli`q waqi`yag`a jek ko`riwshilik sezimi menen qaraydi`;

Ku`ni keshe g`ana bul i`ras yedi,

Yendi ko`rgen tu`stey, tan`g`i` dumanday, - dep juwmaq jasadı`.

Shi`g`armani`n` tilinde ma`ni wo`tkirligin beriwde qollani`lg`an basqa tilden kirgen so`zler shayi`rdi`n` «Wo`tip barati`r» qosi`g`i`nda da gezlesedi. Qosi`qta shayi`rdi`n` ishki debdiwi, aytayi`n degen pikiri joqari` ko`rkemlik da`rejesinde sa`wlelengen. Qosi`qti`n` bunday da`rejede bayanlani`wi`nda wo`zge til elementi bolg`an «aromat» so`zinin` de ma`ni an`lati`wshi`li`g`i` ayri`qsha a`hmiyetke iye boli`p yesaplanadi`.

Go`zzali`q du`n`yasi` sonshelli abat,

Suli`wlarda bolar g`ayri`-ka`ramat,

Gu`lli ko`yleginen jelpip aromat,

Ju`zi ma`hiytaban wo`tip barati`r.

Qosi`qta gu`lli ko`ylektegi xosh iyisti shi`g`armani`n` tilinde ko`rkem obrazli` yetip jetkiziwdi na`zerde tutqan shayi`r «aromat» dep keltiredi ha`m sol arqali` «ha`y bala» g`a ashi`qli`q la`zzettin`, jasli`q da`wirdin` ten`i-tayi` joq qa`dirin seziniwine teren`irek woy salmaqshi` boladi`.

Qosi`qta «aromat» so`zinin` worni`na «xosh iyis» so`zin qollang`anda da shayi`rdi`n` aytayi`n degen pikirinen shetlewshilik bolmas yedi, biraq «aromat» so`zinin` ma`nisi si`yaqli` xosh iyis so`zinin` ma`ni wo`tkirligi bolmas yedi.

Sonli`qtan da shayi`r «aromat» so`zin qosi`q qatarlari`nda ma`ni wo`tkirligin beriw maqsetinde sha`rtli tu`rde wo`z tilinde paydalanadi`. Ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde basqa tilden kirgen so`zler avtor ta`repinen stil`lik maqsette wori`nli` jerinde paydalani`lg`an jag`dayda g`ana sol shi`g`armani`n` ko`rkem ta`sirligi, ma`ni wo`tkirligi boli`wi` mu`mkin.

I.Yusupov adam balasi`ni`n` biybaha bayli`g`i` bolg`an densawli`qqa baylani`sli` ma`selege de wo`zinin` poeziyasi`nan arnawli` tu`rde wori`n beredi. Woni`n` usi` ma`selege baylani`sli` do`retilgen «O, densawli`q, densawli`q» qosi`g`i`nda densawli`qti`n` biybaha qa`dir-qi`mbati`n` denin` saw ju`rgen waqi`tlarda wonsha bile bermeytug`i`ni`mi`zdi`, al qay waqi`t qa`stelik basqa tu`skende g`ana woni`n` qa`dirine jete alatug`i`ni`mi`zdi` ayta kelip, wo`zinin` densawli`g`i`na itibarsi`z qarawshi` ayi`ri`m adamlarg`a densawli`g`i`nan ayi`ri`lg`an dana adamlardi`n` ko`z-qarasi`nan baha berip wolardi` aqmaq «durak» dep esaplaydi`.

Wa, densawli`q, den sawli`q!

Usaysan` ag`ar bulaqqa,

Sol bulaqti`n` basi`nan

A`keter ji`llar uzaqqa,

May tami`zi`p turmasan`,

Jana bermes shi`raqta.

Sawli`g`i`n joytqan danalar,

Ko`zi qi`zar jawtan`lap,

Denni saw ju`rgen doraqqa,

Vrachlardi`n` ken`esin,

Ilmey kettim qupaqqa.

Bul qatarlardag`i` rus tilindegi «durak» so`zi ayi`ri`m fonetikalı`q wo`zgeriske ushi`rag`an hali`nda «doraq» boli`p qollani`li`p, biz joqari`da aytqani`mi`zday-aq shi`g`armani`n` tilinde ma`ni wo`tkirligin beriw maqsetinde qollani`lg`an. Sebebi, bizin` bu`gingi turmi`si`mi`zg`a teren`irek u`n`ilip qarasaq,

tilimizdegi usi` «aqmaq» so`zinin` ekspressiv-emotsionalli`q ta`sirligi tek bir g`ana den sawli`q salasi`nda yemes, al qanday da bir sha`rayatqa bola biyparwa qarawshi`larg`a ayti`la-ayti`la jog`ali`p barati`rg`anday seziledi. Sonli`qtan da bolsa kerek, shayi`r bul qosi`g`i`nda «durak» so`zin usi`nday aqmaqlarg`a az da bolsa tu`rtki bolar-aw degen maqsette qollani`ladi`.

«Biz-mug`allim, Sabi`r, Dosjan direktor» ... qosi`g`i` shayi`rdi`n` 1949-ji`li` No`kistegi pedagogikali`q institutti`n` qaraqalpaq tili ha`m a`debiyati` fakul`tetin tabi`sli` pitkerkennen keyin sol jerde woqi`ti`wshi` boli`p islep ju`rgen ji`llari` wo`z ka`sipleslerine arnap jazg`an shi`g`armasi`.

Qosi`qta shayi`r jumi`s babi` menen Alma-atani`n` arxivinde boli`p, wol jerde wo`zinin` Shoxan Wa`liyxanov ha`m A`biwba`kir Divaevti`n` shi`g`armalari` menen tani`si`p ati`rg`ani`n, wol jerde uzaq mu`ddette ilimiy jumi`slar menen shug`i`llani`p woti`ra beriw shayi`r ushi`n, a`lbette jali`qti`rarli`q da`rejede ekenligin so`z etedi. Shayi`r wo`zinin` usi` pikirlerin ti`n`lawshi`g`a ta`sirli etip jetkiziw ushi`n qosi`q qatarlari`nda «sutochni`yi`n», «sovsem» si`yaqli` rus tilinin` so`zlerin qollanadi`:

Alma-atani`n` arxivinde sarg`ayi`p,

Woti`ri`w bul shayi`r ushi`n ha`lekdur,

Aqtarg`ani`m shoqan menen Divaev,

Ha`r qaysi`si` bir papkada bo`lektur.

«Bala ber» dep buyi`rsan`i`z mag`an ne?

Institut sutochni`yi`n to`lep tur.

Biraq mennen shi`g`armeken kandidat?

Shayi`rli`qti`n` joli` sovsem bo`lekdur. (111-b)

Yegerde bul qatarlardag`i` rus so`zlerinin` orni`na qaraqalpaqsha so`zlerdi qollang`anda pikir jay, ta`sirsiz boli`p shi`g`ar edi. Shayi`r wo`zinin` aytayi`n degen pikirin ti`n`lawshi`g`a ayri`qsha ekspressiv ma`ni berip jetkeriw maqsetinde rus tilinin` so`zlerinen paydalanadi`. Soni`n` menen birge bul jerde bir jag`i` ha`zil, da`lkek te bar.

İ.Yusupovti`n` Ukrainada Kievke jaqi`n jerdegi ukrain jazi`wshi`lari`ni`n` do`retiwshilik u`yi ornalasqan İrpen` degen jerge arnalg`an «irpen`» qosi`g`i`nda da rus tiline ta`n leksikali`q birlik «roddom» so`zi shi`g`armani`n` tilinde ko`rkem obrazli`li`q, ayri`qsha ekspressivlik payda etiw maqsetinde qollani`ladi`.

Romanist qali`n` tomi`n

Tolg`ati`p keler bul jerge birden,

Poeziyani`n` roddomi`

O, su`yikli irpen` irpen` (133-b)

Haqi`yqati`nda da jazi`wshi`ni`n` do`retiwshiliginde «qanday da bolmasi`n shi`g`armani`n` jari`q ko`riwi ana qursag`i`ndag`i` balani`n` du`n`yag`a keliwi menen barabar» degen ga`p bar. Buni` duri`s tu`singen shayi`r İrpen`degi do`retiwshilik u`yin-poeziyani`n` roddomi` dep bahalaydi`. İrpen`-Kievke jaqi`n jerdegi o`zek ha`m oni`n` boyi`ndag`i` stantsiya. Wonda ukrain jazi`wshi`lari`ni`n` do`retiwshilik u`yi bar.

Tildegı so`zler, a`sirese wo`zge til birlikleri ko`rkem a`debiyat stil`linde qa`liplesedi. Ko`rkem so`z sheberi wo`z shi`g`armasi`nda ayri`qsha ekspressivlik ma`ni beriw maqsetinde bilego`re wo`zge til birliklerinen paydalanadi`. Qaraqalpaqta adam atlari` hu`rmet, izzet ma`nisinde qi`sqarti`li`p ayti`ladi`. Mi`sali`: Aytmurat-Ayteke h.t.b. İ.Yusupov «Duway sa`lem bolsi`n bizden...» degen qosi`g`i`nda Pedinstitut direktori`ni`n` wori`nbasari` Petr İgnat`evich senin`di ha`m ha`zil, ha`m qaraqalpaqi` quwaqi`li`q penen qosi`g`i`nda «Peteke» dep ataydi`. Bul da shi`g`armada wo`tkir eksperessivlik ma`ni berip tur:

Duway sa`lem bolsi`n bizden,

Pa`teken` ha`m Sabi`rbayg`a,

Telegramman`i`z alti` so`zden,

Saldi` bizdi «yapi`rmay» g`a (111-b)

Shayi`r usi`lay etip, wo`z shi`g`armalari`nda rus tilinin` so`zlerin emotsionalli`q ekspressivlik ma`ni beriw maqsetinde qollanadi`.

JUWMAQ

Qaraqalpaq tilinde shi`g`i`si` boyi`nsha basqa tillerden awi`sqa leksikalıq birliklerdin` wori`n ali`wi`n tilshi ilimpazlar wo`zlerinin` ilimiy miynetlerinde xali`qti`n` uzaq tariyxı, sotsiallıq-ekonomikalıq, ma`deniy ha`m a`debiy jag`daylari`na baylani`sli` halda izertlendi. A`sirese, bul haqqi`nda belgili tyurkolog N.A.Baskakov ha`m tilshi-ilimpazlar Wo.Bekbaulov, J.Sha`mshetov ha`m t.b. wo`zlerinin` miynetlerinde bahali` mag`li`wmatlar berip wo`tedi.

Wo`zge til birliklerinin` ha`zirgi qaraqalpaq tilinde bu`gingi ku`nde turmi`sti`n` tu`rli tarawları`nda ken` qollani`li`w mu`mkinshiligine iye boli`p kelgenligin ko`riwge boladı. Bunday wo`zlestirmeler qaraqalpaq tiline birotala sin`isip, so`zlik quramnan wori`n ali`p ketken so`zler boli`p esaplanadı. Wolardi`n` tilimizde uli`wma xali`qli`q qabi`llawshi`li`qqa iye boli`p ketkenliginen basqa tillerden awi`sqa`li`g`i`, wo`zlestirilgenligi hesh qanday sezilmeydi.

Usi` wo`zlestirmeler menen bir qatarda tilimizge ele sin`ispegen, uli`wma xali`qli`q qabi`llawshi`li`qqa iye yemes wo`zge til birliklerinin` de tilimizde, a`debiy shi`g`armalardi`n` tilinde qollani`li`wi`n ko`riwge boladı. Usi` wo`zge til birliklerinin` ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde stil`lik qollani`li`w wo`zgesheligin biz jumi`si`mi`zda İ.Yusupovti`n` a`debiy do`retpeleri tiykari`nda pikir ju`rittik. Bunda biz shayi`rdi`n` do`retpelerinde wo`zge til birliklerinin` stil`lik qollani`li`w wo`zgesheliklerin to`rt bag`darda qarasti`rdi`q.

Usi` to`rt bag`dar shayi`rdi`n` do`retpelerinde qollani`lg`an basqa tilden kirgen so`zlerdin` stil`lik qollani`w wo`zgesheligin cu`wretlengen waqi`yag`a say, zaman ruwxı menen bekkem baylani`sta ani`qlay aladı dep woylaymi`z.

İ.Yusupovti`n` do`retpelerinde basqa tillerden kirgen so`zler tiykari`nan territoriyalıq jaqtan ko`pshilik shi`g`armaları`nda, shi`g`i`si` ji`g`i`nan da qon`si` xali`qlardi`n` turmi`si`na baylani`sli` bolg`an shi`g`armaları`nda, wolarg`a arnalg`an lirikalıq qosıqları`nda sol xali`qti`n` wo`zine ta`n milliy si`patları`n

an`lati`w maqsetinde, shi`g`armada qatnasi`wshi` qaharmanni`n` xarakterin ashi`w, aytayi`n degen woy-pikirdin` ma`ni wo`tkirligin beriw, personajdi`n` milliy til wo`zgesheligin ayri`qsha atap ko`rsetiw maqsetleri tiykari`nda ju`zege keldi. Bunda wo`zge til birlikleri birinshi gezekte, belgili bir xali`qti`n` turmi`si`na baylani`sli` shi`g`armalari`nda milliy si`patlardi` an`lati`w maqsetinde qollani`lg`an. Usi` maqsette wo`zge til birliklerin avtor tili ha`m personaj tilindegi wo`zge tilden kirgen so`zler dep ayi`ri`m-ayi`ri`m wo`z aldi`na analiz isledik. Sebebi shi`g`armada milliy si`patlardi` an`lati`wda avtordi`n` wo`z tilinde berilgen varvarizmler menen personaj tilindegi wo`zge tilden kirgen so`zlerdin` atqaratug`i`n xi`zmeti arasi`nda belgili bir parq, wo`zgeshelikler bar. Yag`ni`y avtor tilinde qollani`lg`an wo`zge basqa tilden kirgen so`zler shi`g`armag`a ta`biyg`i`y teren`irek ashi`p beriwde qollani`lsa, al personaj tilindegi basqa tilden kirgen so`zler usi`ni`n` menen birge jeke sol personajdi`n` milliy til wo`zgesheligi arqali` woni`n` obrazi`n da ayqi`ni`raq tu`siniwge mu`mkinshilik beredi.

Mine, usi`nday wo`zgesheliklerdi biz shayi`rdi`n` «Gilemshi hayal haqqi`nda haqi`yqatli`q», «Yeski fontan ertegi», «Tashkentli shayi`r doslari`ma», «Qi`rg`i`z GAY Yerkinge chest` beredi», «Bir aq qalpaq asti`nda», «Ko`kshe taw», «Men Abaydi` yadqa bilgen xali`qpan», «Qazaqstan», «Saw bol, Tatarstan», «Bashqurstang`a», «Nog`aylarg`a», «Keldim», «Maqtumquli`ni`n` joli`na», «Xosh keldin, Tu`rkmenim sapa kelipsen`», «Toylarg`a ulassi`n toyi` tu`rkmennin`» degen shi`g`armalari` tiykari`nda ko`rip wo`ttik, bul shi`g`armalardan belgili bir juwmaq shi`g`ardi`q. Bul shi`g`armalarda da qollani`lg`an wo`zge tilden kirgen so`zler arqali` biz sol xali`qlardi`n` milliy til wo`zgesheligi menen, wolardi`n` wo`zlerine ta`n bolg`an milliy ko`rinsleri menen jaqi`nnan tani`si`wi`mi`zg`a boladi`.

Avtordi`n` wo`zi de ha`r bir shi`g`armasi`ndag`i` wo`zge til elementlerinin` ma`nisi jo`ninde sol shi`g`armani`n` aqi`ri`nda kommentariy tu`sinik berip wo`tedi.

Atap aytqanda, «Gilemshi hayal haqqi`nda haqi`yqatli`q» poemasi`nda tu`rkmen hayal-qi`zlari`ni`n` miliy kiyim-kenshegi «yashmaq», «gulyaqa», «keten ko`ylek», si`yaqli`, «Yeski fontan ertegi» poemasi`ndag`i` jas gruzin qi`zi`ni`n` «chadra» si` «Sawbol Tatarstan» qosi`g`i`nda tatarlardi`n` sabantoyi`nda milliy oyi`nlari`ni`n` birinde ayaqqa kiyetug`i`n «sha`ba`ta`» si, «Tashkentli shayi`r doslari`ma» qosi`g`i`nda wo`zbek haqqi`ndag`i` milliy ko`rinishlerden biri «a`skiya» si`, «nari`n» qosi`g`i`nda qi`rg`i`zlardi`n` milliy saz a`sbabi` «qomuz» si`yaqli` ha`r bir xali`qti`n` wo`zine ta`n milliyligin ko`rsetetug`i`n ayi`ri`m elementler menen tani`si`wg`a boladi`.

Ko`rkem shi`g`armadag`i` qaharmanni`n` xarakterin ashi`p ko`rsetiw, sol arqali` woni`n` obrazi`n jasaw bul shi`g`armani`n` ideyali`q mazmuni`n ashi`p beriwde basli` ma`selelerdin` biri boli`p tabi`ladi`. Bunda wo`zge tilden kirgen so`zlerdin` de ko`rkem shi`g`armani`n` tilinde a`hmiyeti ayri`qsha. Buni` biz «Aktrisanin` i`g`bali`», «Joldas mug`allim» poemalari`ndag`i` Ari`wxan, Begdiyar mug`allim, Woraz obrazlari` arqali` ko`remiz. Bunda basqa tilden kirgen so`zler su`wretlengen waqi`yag`a, xali`qti`n` sotsialli`q jasaw sha`rayati`na baylani`sli` halda qollani`ladi`.

Bul poemalarda qaharmanlardi`n` xarakterin ashi`wda tiykari`nan rus tilindegi so`zler qollani`lg`an. Sebebi, rus xali`qti`n` birliktegi a`dil ha`m qatan` siyasati`, ta`rtibi bul poemalarda su`wretlengen da`wirde ayri`qsha en jayg`an waqti` yedi. Sonli`qtan da «Aktrisanin` i`g`bali`» poemasi`nda Ari`wxan rus tilindegi so`zlerdi wo`zinin` so`zinde wo`zinin` so`zinde ayri`qsha ku`sh, wo`zine tayani`sh si`pati`nda qollanadi`.

Ku`ndelikli turmi`si`mi`zda bir millet penen ekinshi bir millettin` wa`killeri qanday da bir jag`daylarg`a bola bir-biri menen bolg`an qari`m-qatnasi`nda, bir-biri menen so`ylesiwlerinde biri yekinshisinin` tiline ta`n so`zlerdi wo`zinin` so`ylegen so`zinde qosi`p qollani`wi` mu`mkin. Buni`n` ushi`n biri yekinshisinin` tili menen belgili bir da`rejede tani`s boli`wi` kerek. Mine, usi`nday turmi`sli`q waqi`yalarg`a baylani`sli` bir millet penen yekinshi bir millet wa`killerinin` bir-biri

menen qari`m-qatnasi`n, so`ylesiwlerin wo`zinin` shi`g`armalari`nda ayqi`n ko`rsetiw ushi`n shayi`r basqa bir tilden kirgen so`zlerden de wori`nli` paydalanadi`. I.Yusupovti`n` poeziyasi`nda usi`nday maqsette qollani`lg`an basqa tilden kirgen so`zlerdi biz woni`n` «Qaraqalpaq haqqi`nda so`z», «Qi`rg`i`z GAI Erkinge chest` beredi», «Tashkentli shayi`r doslari`ma», «Komnata 501», «Gilemshi hayal haqqi`nda haqi`yqatli`q» shi`g`armalari` tiykari`nda pikir ju`rittik.

Soni`n` menen birge wo`zge til birlikleri ko`rkem shi`g`armani`n` ideyali`q mazmuni`na baylani`sli` aytayi`n degen woy-pikirdin` ma`ni wo`tkirligin, ekspressiv ta`sirliligin artti`ri`w maqsetlerinde de ko`rkem shi`g`armani`n` tili ushi`n xi`zmet etiw mu`mkin. Usi`nday xi`zmette qollai`lg`an wo`zge til birlikleri shayi`rdi`n` «Aral elegiyalari`», «Wo`tip barati`r», «O, den sawli`q densawli`q» «irpen`», «Biz mug`allim», Sabi`r, «Dosjan direktor», «Duwayi` sa`lem bolsi`n bizden» degen shi`g`armalari`nda ushi`ratami`z.

Uli`wma alg`anda, I.Yusupovti`n` wo`zge til birliklerin stil`lik qollani`wi` boyi`nsha biz mi`naday juwmaqqa keldik:

Shayi`r wo`zinin` ko`p g`ana shi`g`armalari`nda wo`zge til birliklerin usi` jumi`sta so`z etkenimizdey –aq tu`rlishe maqsetlerde, ko`rkem shi`g`armani`n` tili talabi`na muwapi`q, da`wir talabi`na say, ji`ynaqli` ha`m tuji`ri`mli` qollanadi`.

PAYDALANILGAN ADEBIYATLAR

1. Karimov I. Joqari ma'naviyat – jen'ilmes ku'sh. Tashkent, 2008.
2. Karimov I. O'zbekiston buyuk kelajak sari. Toshkent, «O'zbekiston», 1998.
3. Dospanov O. Qaraqalpaq tilinin qubla dialektinin leksikasi. No'kis, 1980.
4. Balaqaeu M. t.b. Qazaq tilinin stilistikasi. Almatı, 1966.
5. Baskakov N.A. Karakalpakskiy yazi'k t. IV. Leksika. Nukus, 1996.
6. Bekbawlov O. Qaraqalpaq tilindegi wo'zlestirme so'zlerdin qollani'li'wi'. Qaraqalpaq tili boyi'nsha izertlewler. No'kis, 1971.
7. Bekbawlov O. Qaharmanli'q eposti'n' arab-parsi' leksikasi' ha'm oni'n tariyxi'y-lingvistikalı'q xarakteristikasi'. No'kis, 1979.
8. Berdimuratov E. Ha'zirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. No'kis, 1994.
9. Berdimuratov E., Dawletov A., Ha'zirgi qaraqalpaq tili. Fonetika ham Leksikologiya. No'kis, 1979.
10. Berdimuratov E. «A'debiy tildin funktsionalli'q stil'lerinin rawajlani'wi' menen qaraqalpaq leksikasi'ni'n rawajlani'wi'». No'kis, 1973.
11. Bolg'anbaev A'. «Qazak tilinin leksikologiyasi'» Almatı, 1988
12. Koshanov K.M. Russkie zaimstvovaniya v karakalpakskom yazi'ke. Nukus, 1977
13. Mirojiev M.M. O'zbek tili leksikologiyasi va leksikografiyasi. Toshkent, 2000
14. Nasırov D.S., Dospanov O. Qaraqalpaq a'debiy tilindegi so'zlerdin stil'lik ma'nisine qaray bo'liniwi. Toplam: Qaraqalpaq tili boyinsha izertlewler. No'kis, 1971.
15. Pirniyazov Q., Pirniyazova A. Qaraqalpaq tilinin leksikasi'. No'kis, 2004.

16. Xamidov X. Qaraqalpaq tili tariyxi`ni`n` ocherklari. No`kis, 1974.
17. Sha`mshetov J. Qaraqalpaq tilindegi shi`g`i`s tillerinen kirgen so`zler tariyxi`nan. No`kis, 1984.
18. Yusupov İ. «Tumaris ha`m basqa poemalar». No`kis, 1977.